

spreek!

Over geloof, kerk en samenleving

Over Titus:

- Prof. Ernst Hirsch Ballin:
positief toekomstdenken
- Leo Fijen: innerlijke vrijheid
- Inigo Bocken: praktische mystiek
- Bisschop Ron van den Hout:
volksdevotie

Titus Brandsma Special

**Bestel online op:
www.kerkkaars.nl**

**RELIGIEUZE
KWALITEITS
KAARSEN**

Bekijk ons compleet assortiment
kwaliteitskaarsen op www.kerkkaars.nl.
Wij leveren direct uit voorraad
binnen 24 uur bij u thuis!

Huis voor de Pelgrim

Onze reizen brengen je verder

Geheel verzorgde bedevaarten naar

Lourdes
Banneux Fátima Israël Rome
Suriname Zuid-Italië Wandelen

Huis voor de Pelgrim

Vanaf € 250

Bij Lourdesreizen speciale kortings-
mogelijkheden voor verzekerden van CZ

Huis voor de Pelgrim Vraag de uitgebreide brochure aan
info@huisvoordepelgrim.nl www.huisvoordepelgrim.nl
T: 043 - 3215715

Expositie: Faces of war and peace

*geloof · beleving · inspiratie
Welkom!*

Grote Dijk 11
8701KV Bolsward
tel. 0515 581799
www.titusbrandsmamuseum.nl
Open: di t/m za 13-17 uur

**TITUS
BRANDSMA**

Titus Brandsma leeft

Hoofdredacteur

Lammert de Hoop

Pater Karmeliet Titus Brandsma wordt op handen gedragen, in katholieke kring maar ook breder. Velen in Nederland en wereldwijd worden door zijn levenshouding en gedachtengoed geïnspireerd. Daarover gaat deze special van Spreek!, het kwartaalmagazine van het bisdom Groningen-Leeuwarden.

Titus' zaligverklaring in 1985 door Paus Johannes Paulus gaf een nieuwe impuls. Menigeen verwacht binnenkort een heiligverklaring door Paus Franciscus, maar niemand die het zeker weet.

Aanleiding voor deze Titus Brandsma Special is de voorstelling TITUS van Stichting 754. Van 31 mei tot en met 10 juni wordt in de Dokkumer Bonifatiuskapel deze muziektheaterproductie over het leven van Titus Brandsma opgevoerd. Dat is een bijzondere plek want dit heiligdom voor Bonifatius is een geesteskind van Titus zelf.

Titus' naam en gedachtengoed heeft betekenis, ook in deze tijd.

Inhoud

8 **Mysticus van de daad**
Levensschets van Titus Brandsma
door Karin de Mik

12 **Hoop in benarde tijden**
"We hebben waakzaamheid en
positief toekomstdenken nodig"
Ex minister HirschBallin over Titus
Brandsma, toen en nu

14 **Heilig verklaren?**
Column van Ron van den Hout,
bisschop van Groningen-Leeuwarden

16 **Geestkracht met een
treinabonnement**
Inigo Bocken, directeur
Titus Brandsma Instituut

18 **Terreur: iedereen
verliest**

20 **Innerlijke vrijheid
van Titus Brandsma**
Journalist en TV-presentator
Leo Fijen

22 **Opinie**
Wat betekent Titus Brandsma voor je?

24 **Erfdragers**
Ambassadeurs en historische plekken
van Titus Brandsma

27 **Gedicht van Tsead
Bruinja**

28 **Leven uit mystiek**
Karmeliet Hein Blommestijn

32 **Ten behoeve van de
stilte zat hij in de stress**
Scriptschrijver Bouke Oldenhof over
muziektheater TITUS

34 **Sporen van Titus in
het onderwijs**

6-7 & 36-37
Fotopagina's
LEVEN VAN TITUS BRANDSMA

IN MEMORIAM: HENRICUS (RIEKS) JOHANN ANDELE

Op 3 april 2019 overleed op bijna 94 jarige leeftijd, Henricus (Rieks) Johann Andela o.f.m. Hij werd geboren op 5 augustus 1925 te Dokkum en trad op 7 september 1945 in bij de Minderbroeders Franciscanen. Op 23 maart 1952 is hij tot priester gewijd in Weert. Na aan diverse scholen als Godsdienstleraar voortgezet onderwijs verbonden te zijn geweest werd hij in augustus 1970 pastoor te Heeg en vanaf augustus 1971 pastoor te Blauwhuis; beide tot 15 september 1972. Daarna kreeg hij een aanstelling als Godsdienstleraar aan het Franciscus College te Rotterdam. Vanaf 1981 was hij medewerker van het archief van de Franciscaner orde en na een speciale opleiding van 1986 tot 1996 de officiële provincie-archivaris. Rieks woonde na zijn pensionering eerst in Bolsward en vanaf 2000 in de Parkflat te Sneek. Op 9 april jl. was de uitvaart in de H. Martinuskerk te Sneek, waarna zijn lichaam te rusten is gelegd bij zijn medebroeders op de begraafplaats aan de S. van Haringhouckstraat te Bolsward. Dat hij mag rusten in Gods barmhartige vrede!

2e Pinksterdag: Mariavesper Drenthe

Bisschop Ron van den Hout gaat voor in de jaarlijkse Mariavesper op 10 juni a.s. in Emmer Compasuum, Hoofdkanaal OZ 82 vanaf 15.00 uur. De processie na de vesper door de tuinen van de kerk eindigt in de kapel Maria Hertogin van Drenthe. Er is een presentatie van het boek 'Maria, de Moeder van iedereen' van journalist Paul Spapens. Tien bekende en minder bekende Mariabedevaartsplaatsen, waaronder de kapel in Emmer Compas, staan beschreven.

Jongeren Taizé reis

In de week van 11-18 augustus wordt een jongerenreis naar Taizé in Frankrijk georganiseerd door de Claraparochie van Drachten en omgeving. Geïnteresseerde jongeren van elders kunnen mee. Info: ben.krom@kpnmail.nl

Zet alvast in je agenda:

- 29 september: Startactiviteit voor jongeren door het Jongeren Platform (JP)
  - 9 november: Bisdombrede Martinusdag voor jeugd die zich voorbereidt op het Vormsel.
- Een kans om elkaar te ontmoeten.

DOKKUM BONIFATIUSDAGEN, WEEKEND 14 T/M 16 JUNI

Thema van de Bonifatiusdagen 2019 is 'Zie mij aan' geïnspireerd door het gedicht van Titus Brandsma 'O Jezus als ik u aanschouw'. Vrijdagavond 'Sing in' in de Fonteinkerk (PKN) met jeugdbands en jongeren van het RK jongerenplatform en protestantse kerken. Op zaterdag een afwisselend Bonifatiusfestival programma met ondermeer een iconenexpositie, spreukentocht voor kinderen in de stad met theaterfiguren, zangworkshop over de Titus Brandsma Cantate van Chris Fictoor. Titus Brandsma Cantate, een 'gedichtwedstrijd' over de betekenis van Titus Brandsma, een pelgrimsmaaltijd in De Herberg (PKN) in de binnenstad. Op zondag

eucharistieviering met bisschop Ron van den Hout in de RK parochiekerk. Na kerkdiensten in eigen kring gezamenlijke Bonifatiusprocessie door de binnenstad. In de Bonifatiuskapel lunchmaaltijd en oecumenische vesperviering ter afsluiting. Organisatie: Interkerkelijke werkgroep van Pax Christi Parochie en protestantse kereken (PKN, Christelijk Gereformeerd, Remonstrants-Doopsgezind).

Meer informatie en programmaproject bij Marian Folmer, Pax Christie Parochie. Mail: bonifatiusdagen@gmail.com
Tel.: 06 - 20503625

Agenda van de bisschop

Mei

- 16 vicariaatsavond Sneek
- 18 priesterwijding Remco Hoogma, kathedraal
- 19 toediening H. Vormsel in Harlingen
- 21 vicariaatsavond Hoogeveen
- 25 Misdienaarsdag Appelscha
- 26 15.00 uur: Mariavespers Emmeloord
- 27 14.00 uur: ontmoeting emeriti priesters en predikanten Heerenveen
- 29-30 Brugge

Juni

- 2 Viering 100 jarig bestaan kerk Weiteveen
- 4 uitgaansmiddag bisdom
- 6 17.00 uur: vergadering REA
- 7 afscheid pastoor Wagenaar als kanunnik
- 8 bijeenkomst met kardinaal Sarah in Den Bosch
Avond: toedienen H. Vormsel in Coevorden
- 9 11.00 uur: Eucharistieviering kathedraal
b.g.v. het hoogfeest van Pinksteren
- 10 toedienen H. Vormsel in Kloosterburen
15.00 uur: Mariavespers in Emmercompascuum
- 12 afspraak met studentenparochie
Avond: Sint Nicolaasga: commissie diaconie
Zuid-West Friesland
- 14 15.00 uur: afscheid prof. E. Sterken, rector
magnificus RU Groningen
Avond: toedienen H. Vormsel in
Bargercompascuum

- 15-16 Bonifatiusdagen Dokkum
- 18 Vergadering Bisschoppenconferentie
- 19 10.00 uur: vergadering prieterraad
14.00 uur: vergadering Kapittel
- 22 toedienen H. Vormsel in Hoogeveen
- 23 Pausmis in Den Haag
- 24 ontmoeting Focolare in Nieuwkuijk
- 27 Landelijke dag Apostolaat van eerherstel,
Den Bosch
- 29 toedienen H. Vormsel in Emmeloord
- 30 Maria ommegang, Bergen op Zoom

Juli

- 7 toedienen H. Vormsel parochie in Wolvega
- 28 bezoek Terschelling

Augustus

- 15 11.00 uur: Eucharistieviering kathedraal
b.g.v. hoogfeest Maria ten Hemelopneming

September

- 2-6 retraite
- 8 Eucharistievieringen in de parochie H. Liudger
- 10 vergadering Bisschoppenconferentie
- 12 17.00 uur: vergadering REA

LEVEN VAN TITUS BRANDSMA

Hoogleraar Filosofie en Mystiek, Katholieke Universiteit Nijmegen

Studietijd aan de Gregoriana Universiteit in Rome

MYSTICUS VAN DE DAAD

Tekst: Karin de Mik

spreek!

Ruim 75 jaar na zijn dood in het concentratiekamp Dachau (1942) is de veelzijdige en diepgelovige Titus Brandsma een inspiratiebron voor velen in deze wereld. Wie is deze zalig verklaarde pater-Karmeliet?

'Nada te turbe' - Laat niets je verontrusten, want alles gaat voorbij. Deze raad van de middeleeuwse Spaanse heilige Teresia van Avila sprak Titus Brandsma, Karmeliet, rector-magnificus, hoogleraar en verzetsheld, erg aan. De natuur is in staat zichzelf te herstellen en de mens is van nature goed. Titus Brandsma (1881-1942) was een mysticus en maatschappelijk zeer actief. Het laatste vloeide uit het eerste voort.

Titus werd in 1985 zalig verklaard door Paus Johannes Paulus en is vooral bekend als verzetsheld gedurende de Tweede Wereldoorlog. Zijn principiële en onverzettelijke houding tegen de bezetter spreekt velen aan. Ook buiten de Rooms-katholieke kerk verwierf hij aanzien. Titus was met

recht een mysticus van de daad. Het leven van de pater, die zich nooit liet aanspreken met 'professor', laat zien dat mystiek niet zweverig is en niet los staat van het gewone, dagelijks leven. Integendeel: mystiek kan een mens juist activeren en strijdbaar maken. Titus draaide mee in ongeveer 40 verenigingen en organisaties en richtte ze niet zelden zelf op. Zoals het Rooms Frysk Boun (Katholieke Friese Bond) en scholen van de Karmelgroep in zuid- en oost-Nederland. Toch vond hij altijd tijd om naar gewone mensen te luisteren.

Sober

De kleine pater werd op 23 februari 1881 geboren als Anno Sjoerd: de vierde van zes kinderen in een katholiek boerengezin in Oegelooster,

bij Bolsward. De Brandsma's leefden sober met een in zichzelf gekeerde geloofsbeleving. Titus vertrekt op zijn elfde naar het Brabantse Megen waar hij het Franciscaner gymnasium doorloopt. Hij wil priester worden, zoals veel jongens in zijn tijd. Zijn drie oudere zusters waren al toegetreden tot een kloosterorde, evenals later zijn broer.

In 1898 treedt hij toe tot de Karmelorde in Boxmeer en wordt priester. Opmerkelijk is de switch van Franciscaan naar Karmeliet. Wat hem aanspreekt in de karmelitaanse spiritualiteit is de mystieke kant van het geloofsleven. Maar ook het maatschappelijk actief zijn. Overigens had Titus een zwakke gezondheid en was het op armoede en onthechting gerichte kloosterleven

Toespraak Titus Brandsma bij Bonifatiuskapel in aanbouw (Bonifatius bedevaart, juni 1934).

van de Franciscaners zwaar voor hem. In Boxmeer betreft hij zijn eerste kloostercel, waar hij grote delen van de dag studeert en bidt. Hij voelt zich er gelukkig.

Licht

Geen klanken, alleen het licht 'dat zijn binnenwereld verlicht' dringt er binnen, schreef medekarmeliet Constant Dölle. In 1905 volgt in Den Bosch zijn wijding tot priester. Titus studeert daarna drie jaar aan de Gregoriana Universiteit te Rome. In 1909 promoveert hij er tot doctor in de Wijsbegeerte. Ondanks zijn broze gestel – hij krijgt in zijn leven vier maagbloedingen – toont hij een enorme werklust en energie. Hij kan toe met een paar uur slaap.

In juni 1923 wordt hij hoogleraar Filosofie en geschiedenis van de mystiek aan de nieuw opgerichte Katholieke Universiteit in Nijmegen. In 1932 wordt hij benoemd tot rector magnificus. Zijn rectorale 'Dies-rede' over het godsbegrip door de

eeuwen heen werd een bestseller, ook buiten katholieke kring. Titus ontpopt zich als een veelzijdig, maatschappelijk actief en gedreven man. Hij zet zich in voor een betere rechtspositie van journalisten en voor de Friese taal. Hij is docent en richt katholiek middelbaar onderwijs op. In Fryslân is hij aanjager van een nieuw bedevaartsoord voor Bonifatius; medeoprichter van de Fryske Akademy en van natuurbeschermingsorganisatie It Fryske Gea (Het Friese Landschap).

Verzet

In de jaren '30 van de vorige eeuw baart het opkomend nazisme Titus grote zorgen. In 1935 steunt hij een protestbrochure van het nationaal Comité van Waakzaamheid tegen de anti-joodse Neurenberger rassenwetten (1933) van Hitler-Duitsland. Als voorzitter van de vereniging van katholiek onderwijs verzet hij zich tegen apart joods onderwijs. In 1941 reist hij namens aartsbisschop De Jong langs directies en hoofdredacteuren

van katholieke dagbladen en dringt er bij hen op aan geen gehoor te geven aan de Duitse verordening om NSB-propaganda in hun kolommen af te drukken. Deze actie is aanleiding voor zijn arrestatie door de bezetter in januari 1942 en zijn gevangenschap in Scheveningen en Amersfoort. In zijn Scheveningse strafcel hangt aan de muur een Franse tekst die hem troostte: 'Neem de dagen zoals ze komen, de goede met een dankbaar hart; en de kwade ter wille van die volgen, want het ongeluk is maar een voorbijganger.' Maar ook: 'Gott so nah, so ferne. Gott ist immer da.'

Niet dat hij geen angst kende, integendeel. Hij dicht erover in kamp Amersfoort: *'Het leed kwam telkens op mij aan. Onmogelijk om het af te weren. Met geen tranen te bezweren. 'k Had het anders lang gedaan. Toen ging het boven op mij staan, tot ik stil lag zonder weren. Duldend wachtend moest ik leren. En toen eerst is het heengegaan.'*

"Nada te turbe: Laat je door niets verontrusten."

spreek!

Evenwicht

De kleine Karmeliet Titus Brandsma was een man met groot godsgeloof, maar bezat ook een groot gevoel voor menselijke waardigheid. Op 13 juni 1942 gaat hij op transport naar Dachau. Na een geestelijke inzinking in Kleef hervindt hij zijn innerlijk evenwicht en overwint zijn angst. In gevangenschap schrijft hij een gedicht met als laatste regels: *'Blijf bij mij, bij mij Jezus zoet, Uw bijzijn maakt mij alles goed.'* Titus is lichamelijk afgemat en verzwakt, maar geestelijk ongebroken. Zelfs tegen onmenselijke en wrede kampbeulen die hem mishandelen, brengt hij het op vriendelijk te blijven. Hij troost medegevangenen en spreekt hen moed in. Zij zien in Titus' 'totale rust van het hart' schrijft biograaf Dölle. Op 27 juli 1942 krijgt de verzwakte pater in de ziekenboeg van Dachau een dodelijke injectie toegediend.

Mystiek

Brandsma streeft naar herleving van het mystieke elan in de RK kerk. Bij Titus vinden we geen beschrijvingen

van visioenen of extases. Zijn omgang met God was privé, al liet hij weten wat voor hem daarin het belangrijkste was. In zijn Dies-rede in 1932 zei hij: *'Wij moeten God vooral zien als de diepste Grond van ons eigen wezen... en hem aanbidden niet alleen in ons eigen wezen, maar evenzeer in alles dat bestaat, ten eerste in al onze naasten, maar evenzeer in de natuur, in het heelal, want Hij is alom tegenwoordig(..)'. In elke situatie voelde hij God in zichzelf. En God bevindt zich in elke gebeurtenis, hoe moeilijk die ook is.'* Alsof Titus tegen de hedendaagse mens zegt: *"Neem het leven zoals het is. Ga je eigen weg. In je innerlijk kun je de kracht vinden. Mystiek is niet alleen dat wat uit de goddelijke oorsprong tot de mens komt, maar ook wat een mens zelf kan voortbrengen."*

Hoeder

Titus voelde zich verwant met oud-Nederlandse mystici als Jan Ruusbroec en Geert Grote. Net zo als Franciscus van Assisië, Teresia van Avila, de geweldloze vrijheidsstrijder Mahatma

Titus in kamp Amersfoort. Pentekening van medegevangene John Dons.

Gandhi en Dag Hammarskjöld in mystiek geloof hun inspiratie vonden. Een collega aan de Nijmeegse universiteit typeerde de veerkrachtige Brandsma als 'een kwikzilverachtige geest'. Hij is een mensenmens en een netwerker. Christelijke naastenliefde brengt hij in praktijk. *'Ja, je bent de hoeder van je broeder, schep contact, niet vragen, niet omzien, niet oordelen. Gewoon helpen'*, schreef hij eens. Daarom doorkruist hij per trein het land en zet zich in voor aardse zaken. In Dachau geeft hij zijn broodrantsoen weg aan anderen, die het in zijn ogen harder nodig hadden. Gehaastheid, humeurigheid of irritatie waren hem vreemd, zei een ordegenoot ooit over hem.

Vonk

Eenheid tussen God en mens is voor iedereen mogelijk, vond Brandsma. Nodig voor dat mystieke pad is in de eerste plaats jezelf ontplooien, bewust worden, bezielde raken. Hij noemt dat de vonk der ziel. Solidariteit met anderen ligt in het verlengde daarvan. Behalve zelfontplooiing is

ook ontvankelijkheid nodig: de mens is niet autonoom, maar afhankelijk van God. Dat besef verbindt mensen met elkaar, de wereld en het universum. Zo komt Titus tot zijn mystiek van de daad: geen vlucht uit de wereld, maar het besef dat je afhankelijk bent. Tegenstellingen tussen mensen zijn relatief; het inspireert tot oplossingen zoeken voor problemen. Wie de mysticus in zichzelf vindt, kan wat betekenen voor anderen en de wereld.

Oerkracht

Titus' levenshouding is vitaal en optimistisch. Hij is geen doemdenker. Anders dan het pessimistisch zelfbeeld van veel calvinisten – de mens is van nature geneigd tot alle kwaad – vindt Titus de mens van nature goed. De natuur heeft zo'n oerkracht, dat hij zichzelf kan herstellen. Er is veel kwaad en onrecht in de wereld, maar dat is tijdelijk. Uiteindelijk wint het goede door goede daden en keuzes van geïnspireerde mensen. Dat spreekt hem aan bij Teresia van Avila. Laat je door niets verontrusten: 'nada te turbe'. Titus' mystiek is ook pragmatisch.

Diepe Godservaringen zijn interessant, maar wat heeft de ander er aan? Het is een vrouwelijk godsbeeld dat hij aanhangt: de mens is geboren uit God en God wordt uit ons geboren. Het goddelijke is niet statisch. Dat is anders dan een God die iets schept uit niets. Hij is de Grond van het bestaan: van mensen, natuur, de wereld en het universum. We vinden daar God als we Hem in onszelf hebben ontdekt. Voor Titus is mystiek zó leven dat God uit ons geboren wordt. Symbool van dat leven is een vrouw, Maria (Theotokos), de Moeder waaruit Christus werd geboren. De mystieke weg begint bij wat je bent, wat iemand uit eigen kracht en aanleg kan bereiken. Titus zegt in feite: "Verbeter de wereld en begin bij jezelf."

Karin de Mik is zelfstandig journalist en schrijft onder meer voor het dagblad Trouw.

INTERVIEW PROF. ERNST HIRSCH BALLIN

HOOP IN BENARDE TIJDEN

Een gesprek met hoogleraar en ex-minister van Justitie Ernst Hirsch Ballin (68) over de betekenis van Titus Brandsma. Burgers en politiek hebben positief toekomstgericht denken nodig. Inspiratie voor 'hoop in benarde tijden'.

spreek!

Tekst: Lammert de Hoop

Waakzaamheid tegen uitsluiting van anderen zit diep bij prof. Ernst Hirsch Ballin. In 1938 was zijn vader na de Kristallnacht voor dwangarbeid vastgezet in het Duitse kamp Buchenwald. De Nazi's gaven hem nog een keuze: gevangenschap of 'vrijwillig' vertrek. Hirsch Ballin sr. koos het laatste en vond als Duitse vluchteling asiel in Nederland. Tijdens de bezetting trof hij er zijn toekomstige vrouw, actief in katholiek Amsterdam en betrokken bij de hulp aan degenen die in gevaar waren.

Rassenwetten

"Hitlers afkondiging van de Neurenberger rassenwetten in 1933 zette een proces van stapsgewijze uitsluiting in gang", zegt Hirsch Ballin. "Het stigmatiseren van Joden als gevaar voor de samenleving werd praktisch vertaald met uitsluiting uit overheidsfuncties en beroepen als advocatuur en uiteindelijk genocide als 'Endlösung'. Voor velen in mijn vaders familie en kennissenkring was dit onvoorstelbaar. Mijn joodse grootmoeder bijvoorbeeld, dacht dat ze een 'alte Dame' niets zouden doen; ze bleef. Bejaard kwam ze in het kamp Theresienstadt terecht en overleefde dat niet."

Maar de familieherkomst vormde ook anderszins de persoon Ernst Hirsch Ballin. Zijn ouders respecteerden elkaars levensbeschouwing. "Mijn vader las de liberale NRC. Mijn moeder De Volkskrant als katholieke arbeiderskrant. Ze vonden dat ik mijn eigen keuze moest maken." Tijdens zijn studietijd wordt dat de katholieke kerk, waar de tegenwoordige hoogleraar Public Law and Governance nog steeds deel van uitmaakt. "Verdraagzaamheid jegens andersdenkenden kreeg ik ook mee tijdens de Rechtenstudie. Pater Barendse, onze hoogleraar Thomistische filosofie, wees erop hoe ook de heilige Thomas van Aquino zich serieus verdiepte in stromingen waarmee hij in discussie was. Geloven is aanvaarden dat je op verschillende wijzen tot God kan komen. Exclusiviteitsclaims horen daar niet bij."

Titus Brandsma lezing

In 2015 houdt Hirsch Ballin in Nijmegen de Titus Brandsma-lezing. Hij verdiept zich in Titus' zaligverklaring (1985) en herkent hoe geloof en traditie bij Titus samengaan met openheid en betrokkenheid bij anderen, ook buiten katholieke kring. "Een levenshouding die hem oplettend

maakte jegens het opkomend nazisme. Titus was 'op zijn hoede', zoals kardinaal Alfrink het formuleerde." Na bekendwording van de Neurenberger wetten tekent Titus met leden van andere gezindten – van communist tot gereformeerd – een protestoproep van het Nederlands Comité van Waakzaamheid. Hij is kritisch, ook al is van Jodenvervolgung dan nog geen sprake. Hirsch Ballin: "Het is een hellend vlak waarbij een proces van uitsluiting op zeker moment onomkeerbaar wordt. Na de Duitse bezetting wordt ook in Nederland een stap-voor-stap proces ingezet, zij het in versneld tempo. Titus trekt in 1941 een streep, gesteund door aartsbisschop De Jong, als katholieke en alle andere kranten verplicht worden NSB-advertenties op te nemen. Hij wordt gearresteerd wegens 'Wühlarbeit' tegen de bezetter, wat leidt tot zijn dood in Dachau." Hirsch Ballin vergelijkt dit met tijdgenoot Anton de Kom. Deze overtuigde communist en strijder voor Surinaamse onafhankelijkheid was door de koloniale autoriteiten naar Nederland verbannen wegens 'onrust zaaien' onder de eigen bevolking. Als in Nederland de oorlog uitbreekt sluit De Kom zich aan bij het binnenlands verzet. Een verrassende stap. Het

Duitse fascisme vindt hij op dat moment een groter kwaad dan verzet tegen koloniaal bestuur. Hirsch Ballin: "Twee onafhankelijke denkers tegen de stroom in. Beiden zijn tegen kwade ontwikkelingen in hun tijd en vasthoudend aan hun geloof in een menswaardige toekomst."

Tegen de stroom

Daarin schuilt Titus' actuele betekenis, vindt Hirsch Ballin: "Zijn geloof in Gods aanwezigheid, in alles en allen, voedt kritisch denken, mededogen en positief geloof in de toekomst. Dat is hoop in benarde tijden." Met die ondertitel publiceert de oud-minister in 2016 de bundel *Tegen de Stroom*: vier portretten van 'tegendenkers'. Naast Titus Brandsma en Anton de Kom zijn dat de Engelse christen-humanist en strijder voor gewetensvrijheid Thomas More, en de Joodse Nederlander mr. Lodewijk Ernst Visser. Visser is in 1941 als president van de Hoge Raad ontslagen door de Duitsers, maar bleef opkomen voor de rechten van Nederlandse joden. "Wat mij opvalt is dat ieder van hen sterk geworteld is in zijn eigen geestelijke identiteit met een toekomstgeloof zonder uitsluiting van anderen. Titus is geworteld in Friesland en de katholieke traditie van Karmelitaanse mystiek van Teresia van

Avila. Dat drijft hem bij al zijn inzet en mededogen. Het maakt hem ook oplettend en waakzaam."

Toekomstgericht

Religieus en nationaal identiteitsbesef kan goed samengaan met verdraagzaamheid jegens andersdenkenden, stelt Hirsch Ballin: "Dat is mijn verschil van inzicht met fundamentalistische gelovigen, die blind met het zwaard hun eigen waarheid verdedigen. Titus' diepmenselijke bewogenheid komt voort uit zijn ervaring dat God in ieder mens telt, ongeacht traditie, cultuur of etnische achtergrond." Maar moeten we ons anno 2019 opnieuw zorgen maken à la Titus? Hirsch Ballin: "De geschiedenis herhaalt zich niet. Ik zet geen 'is gelijk'-teken tussen fascisme toen en jihadisme of populisme nu. Elke context is anders, en bovendien veranderen dingen niet snel. Er zijn echter veel momenten waarop je nog een keuze ten goede kan maken. Ook nu. Dáár moeten we alert op zijn."

Waakzaam

Maar er is wel reden voor waakzaamheid zegt Hirsch Ballin: "In de groeiende complexiteit van het dagelijks leven komt niet iedereen mee. Je merkt toenemende

hardvochtigheid en onverschilligheid in de samenleving. Trends als deze kunnen hoogst onwenselijke gevolgen hebben. Titus vermoedt iets in 1933, al is nog lang geen sprake van een lijdensweg naar Dachau. Vooral in onachtzaamheid schuilt het gevaar: stap-voor-stap veranderingen waaraan je went en die normaal worden." De oud-politicus noemt ook de populariteit van stromingen met een negatief beeld van immigranten en islam, dromend over 'herstel' van een bedreigde Europese beschaving. "Ik zet daar een groot vraagteken bij. De wereld van vroeger keert niet terug. Maar onze mainstream partijen hebben behoefte aan politici met een alternatieve positieve toekomstgerichtheid. Dat geldt voor christendemocraten evengoed als voor liberalen en sociaaldemocraten. Een positief toekomstbeeld uitdragen vanuit geworteldheid in Nederland en Europa is dringend nodig. In het spoor van Titus Brandsma, een gelovig katholiek die op zijn hoede was en stelling nam."

Prof.dr. Ernst Hirsch Ballin, "Tegen de stroom. Over mensen en ideeën die hoop geven in benarde tijden" (2016).

COLUMN

BISSCHOP RON VAN DEN HOUT

HEILIG VERKLAREN?

Sinds mijn komst naar het noorden ben ik een aantal keren in het Titus Brandsma Museum in Bolsward geweest. Een aardig en klein museum, omdat het gerund wordt door lokale mensen die veel bewondering voor pater Titus hebben. Met hart en ziel leidt men er de gasten rond. Het museum geeft een indruk van het leven, het karakter en de activiteiten van onze Titus. Titus Brandsma is een veelzijdig priester. Een aantal aspecten die ik als kerkelijk leider belangrijk vind, wil ik met u delen.

Titus Brandsma zag het belang in van volksdevoties. In zijn tijd waren volkse gewoonten, godsdienst oefeningen, zegeningen en gebeden thuis heel gebruikelijk. Men bad in het gezin de rozenkrans, men zegende het land aan het begin van het groeiseizoen, en het huis bij noodweer. Moeder maakte een kruisteken over het brood als ze het aansneed. Het dagelijks leven was doortrokken van het geloof en van gelovige rituelen. Er zijn nog veel meer voorbeelden te noemen.

Op een eenvoudige manier kan het geloof een rol spelen in de gewone dingen die we doen. In de parochiekerk werden ook veel verschillende soorten vieringen gehouden. Naast de dagelijkse eucharistie was er de aanbidding van het Allerheiligste Sacrament op zondagmiddag (het zogenaamde lof), men kwam in de kerk om te biechten, of de kruisweg te bidden, want de kerk was altijd open. In de vastentijd werden lijdensmeditaties gehouden en om de paar jaar kwamen er paters om een missie te preken, een soort retraite voor alle parochianen.

In de afgelopen decennia is de liturgie versmald tot eucharistievieringen, en kennen we bijna geen vieringen meer zonder de mogelijkheid om de Heilige Communie te ontvangen. Dit is een verarming gebleken en een versmalling. De eucharistieviering is eigenlijk het hoogtepunt van alle liturgie en veronderstelt een persoonlijk gebedsleven als basis. En dit persoonlijk gebedsleven wordt gevoed in de devoties. Liturgie is veelzijdig en moet mensen de

mogelijkheid geven op het eigen niveau in te stappen. Als leider van de Kerk van nu, accepteer ik dat niet iedereen toe is aan de hoogste vorm van gelovige deelname namelijk het ontvangen van de H. Communie. Voor sommigen is het bezoeken van een Mariakapel en het opsteken van een kaarsje al heel belangrijk.

Hoe zou Titus Brandsma aankijken tegen de geloofsbeleving van nu? Een moeilijk te beantwoorden vraag. We weten in ieder geval dat hij de Bonifatiusbedevaarten heeft gestimuleerd, en heeft gezorgd voor een kruisweg in het Bonifatiuspark. Tijdens zijn verblijf in het kamp heeft hij van eenvoudige materialen rozenkransen gemaakt. Er is een aantal van in omloop, gesmokkeld uit het kamp. Titus Brandsma sloot aan bij de volksdevoties van zijn tijd. Ik zie hierin een aansporing om het dagelijks leven met gebedsmomenten te verbinden.

Een ander aspect van Titus' leven is de wetenschap. Hij was een universeel man, geen specialist of kamertheoloog. We hebben van hem geen grote vernieuwende theologische inzichten. Zijn wetenschappelijke arbeid is in omvang beperkt en sluit dicht bij het kerkelijke leven aan. Zijn publicaties over filosofie en mystiek getuigen wel van een diepe innerlijke beleving die past bij het leven als karmeliet en die hoort bij zijn werk als professor en journalist. Hij houdt lezingen in rokerige parochiezaaltjes door het hele land en af en toe publiceert hij in wetenschappelijke tijdschriften. Zijn wetenschappelijke werk is verbonden

met het leven van de gelovigen. Hij probeert steeds de vertaling te maken naar de gewone mensen. Onderwijs en journalistiek zijn voor hem belangrijke kanalen. Hij richt daarom ook scholen op, zodat de nieuwe generaties zich kunnen ontwikkelen.

Wat ik verder in Titus Brandsma bewonder is zijn onverzettelijkheid ten aanzien van de nazi-ideologie. Hij zag op tijd in welke kant het op zou gaan en hij heeft er zich tot het laatst toe tegen verzet. Hij heeft zijn visie met steun van de kerkelijke overheid uitgedragen naar collega-journalisten. Hij zag in de nazi-ideologie een gevaar voor de menselijke waardigheid en een verkeerde vorm van heldendom. Welke ontwikkelingen in onze tijd vragen van ons een onverzettelijke houding? Die vraag houdt me soms bezig, maar het is soms moeilijk om goed te onderscheiden wat goed en wat kwaad is, en hoe je het beste reageert in concrete. Er zijn ook ontwikkelingen die je versterkt door je er tegen te verzetten. Ik leer van Titus Brandsma en van het lezen van zijn biografie dat het leven dilemma's kent.

Ik heb uit het leven van deze kandidaat-heilige geprobeerd datgene te halen dat voor een kerkelijk leider belangrijk kan zijn. Het leven van deze kleine pater is veelzijdig genoeg en staat ook nog dicht genoeg in onze tijd om als voorbeeld te kunnen dienen. Daarom ben ik ervoor dat hij heilig wordt verklaard.

Dr. C.F.M. van den Hout
bisschop van Groningen -Leeuwarden

GEESTKRACHT MET EEN TREIN- ABONNEMENT

Tekst en foto: Marlies Bosch

spreek!

Inigo Bocken (1968; filosoof) is geboren in het Vlaamse Schoten. Sinds 2011 is hij wetenschappelijk directeur van het Titus Brandsma Instituut in Nijmegen en doceert aan de Radboud Universiteit. Hij is langzaam vergroeid met het gedachtengoed van Titus Brandsma, die volgens hem wel heilig verklaard mag worden.

Persoonlijke kennismaking

"Dat Titus Brandsma meer betekende dan de informatie op Wikipedia ontdekte ik als filosoof pas later," zegt Inigo Bocken. "Ik wist dat hij een heldhaftig man was en bezig met mystiek. Pas toen ik bij het instituut ging werken, is mijn interesse voor zijn wezen stapsgewijs mijn leven ingesijpeld. Ik leerde Titus kennen als iemand die het hele land bereisde en in parochiezaaltjes zijn ideeën aan gewone mensen uitlegde. In plaats van een academische carrière als filosoof na te streven. Titus, geïnspireerd door de Spaanse Karmelietes en mystica Teresa van Avila en de middeleeuwse Moderne Devotie van Geert Grote, werd ook wel de 'mysticus met een treinabonnement' genoemd. In Nijmegen schreef hij veel in dagblad De Gelderlander, daarnaast af en toe in wetenschappelijke tijdschriften. Mijn kennismaking met de mens Titus Brandsma verdiepte zich gaandeweg. Ik herken mezelf in hem. Ook ik vind het belangrijk om een vertaalslag te maken

naar gewone mensen. Dat heeft de samenleving nodig."

Dies Rede

Titus hield in 1932 als pas benoemde rector magnificus aan de Katholieke Universiteit Nijmegen een Diesrede over het Godsbegrip. Hij zegt daarin dat we ons ervan bewust moeten worden dat ons Godsbegrip diepgaand beïnvloed wordt door de tijd waarin wij leven. Hij wilde er mee bereiken dat mensen zich openstellen voor nieuwe ontwikkelingen in de spiritualiteit. Volgens Bocken sloeg de rede in als een bom: "De dichter Anton van Duinkerken schreef er in een artikel over in De Gids, onder de indruk van de helderheid van het betoog. De jonge Titus schreef al in zijn studententijd, in het Katholiek Sociaal Weekblad, dat het tijd is om na te denken over het Godsbeeld in onze tijd. Vooral in het licht van opkomende politieke ideologieën als nationalisme, communisme en fascisme waar mensen

zich massaal aan overgeven. Een nieuw Godsbeeld kan de mensen een handvat geven om te zien hoe God in onszelf en in de wereld verborgen leeft. In 1942 houdt Titus als gevangene in het kamp Amersfoort op Goede Vrijdag een lezing voor Nederlandse medegevangenen. In zijn aantekeningen zegt hij dat het lijden in het kamp lijkt op het kapotslaan van het beeld van God. De God die in ons schuilt komt aan het licht en kan ons heel maken."

Typisch Nederlands?

Door zijn verzetsrol wordt Titus na WO II bekender. Bocken: "Hoewel hij internationaal indruk maakt, vertegenwoordigt Titus een typisch Nederlandse mystieke traditie. Kenmerkend voor die traditie, zoals de Moderne Devotie, is praktische nuchterheid. Mystiek leven is van alle dag: van het aanhaken van de tuin tot en met het roeren in de soep." Volgens Bocken gebruikt Titus opvallend vaak

het woord 'stralend'. "Bij Titus gaat het om het 'stralen van God' in het hier en nu. Dat raakt mensen. In het concentratiekamp straalde hij volgens lotgenoten zelf iets uit. Een Nederlandse kunstenaar die nu in Parijs woont, schreef mij dat Titus bij hem thuis was geweest en hem als klein jongetje over de bol had geaaid. Hij was het nooit vergeten. Zulke ervaringen zeggen iets over wie Titus was: heel aanwezig tussen mensen, en iemand van onze tijd. Al zit de maatschappij van nu anders in elkaar, de problematiek achter moderne ideologieën is sinds de jaren '30 niet opgehouden. Het verscheurt ook nu de samenleving. Over mystiek werd in Titus' tijd veel gediscussieerd, binnen en buiten de kerk. In de kunstwereld zag men het als een reddingsboei voor wie zich afkeerde van de gevestigde godsdienst. Titus staat in de katholieke traditie en ziet mystiek in Nederland niet los van die in andere landen. Zelfs niet van die van de Islam."

Intellectuele biografie

Inigo Bocken wil in 2023 een 'intellectuele biografie' over Titus Brandsma in de boekhandel hebben liggen. 'Ik beschrijf het leven van Titus vanuit de ontwikkeling van zijn denken. Het was een actieve en heldhaftige man, maar was het ook een

'denker'? Ik heb de indruk, al schrijvend en onderzoekend, dat hij zijn leven lang een intellectueel project volgt. Tijdens zijn noviciaat schrijft hij over de Karmel spirit en vernieuwing van de Karmeltraditie. Later verdiept hij zich in het katholiek sociaal denken. Hij is altijd onderweg maar maakt heel bewust zijn keuzes. Zo bieden al zijn activiteiten ook interessant denkwerk, wat neerslaat in zijn geschriften. Ik zie mijn boek als een biografie van Titus' geestelijke groei. De tijd voor dit onderzoek en het schrijven is als het ware een cadeau van de Radboud Universiteit omdat ons instituut 50 jaar bestaat. In 2023 is het boek een geschenk van het instituut aan

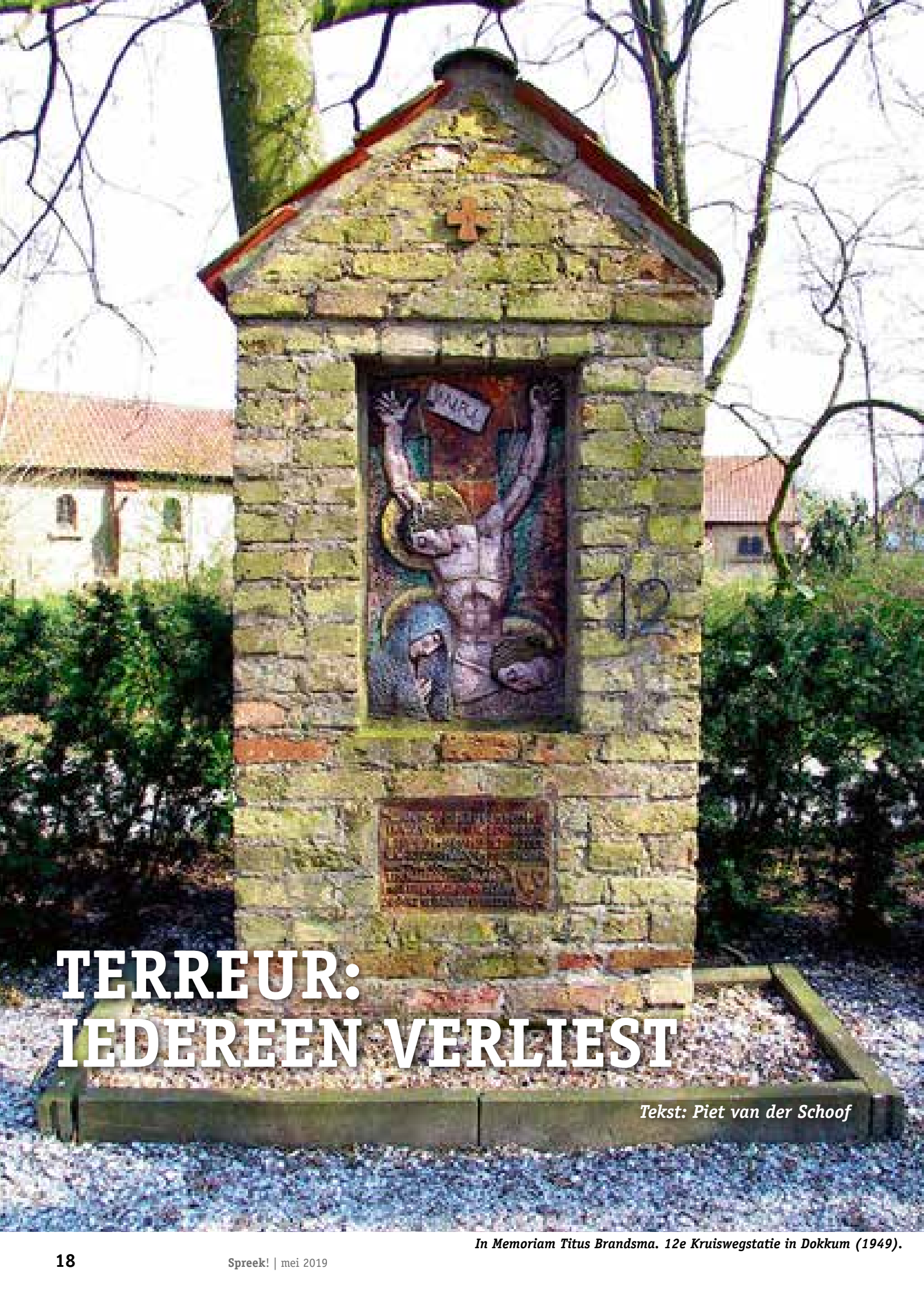
de universiteit bij hun 100-jarig bestaan. Titus was een van hun oprichters en eerste hoogleraren."

Heilig verklaring

Bocken: 'Een echte heilige heeft geen heiligverklaring nodig, maar in dit geval zou het goed zijn. Nog los van wat het zou betekenen voor ons instituut. Ik behoor tot de mensen die een heiligverklaring relevant vinden. Titus was zijn leven lang sterk op zijn roeping gericht, alles wat hij deed is daarop afgestemd. Hij heeft dat nooit losgelaten en was nergens halfslachtig. Ook niet toen hij gevangen werd gezet en de dood onder ogen zag.'

TITUS BRANDSMA INSTITUUT

Het Titus Brandsma Instituut doet wetenschappelijk onderzoek en verzorgt scholing over mystiek en spiritualiteit ten behoeve van kerk en samenleving. Titus' Diesrede trok indertijd ook belangstelling over de RK kerkgrens. Het instituut ontstond als samenwerking van de Radboud Universiteit en de Karmelorde. De Karmelmystiek met Teresia van Avila's gedachtengoed stond aanvankelijk centraal. Al gauw kwam ook Bijbelse spiritualiteit in beeld. De laatste tien jaar is het onderzoek verbreed naar vormen van maatschappelijke spiritualiteit. Bijvoorbeeld scholengemeenschappen met vragen op dit gebied. Zo is voor het onderwijs een handleiding gemaakt over Laudato Sí, de 'groene' encyclicle van paus Franciscus over het behoud van de schepping.

TERREUR: IEDEREEN VERLIEST

Tekst: Piet van der Schoof

In Memoriam Titus Brandsma. 12e Kruiswegstatie in Dokkum (1949).

Religieuze groeperingen vallen dikwijls ten prooi aan onverdraagzaamheid en in de eerste eeuw worden zowel Christenen als Joden daar het slachtoffer van. In de twintigste eeuw voelt Titus Brandsma zich genoodzaakt om tegen de niets ontziende vervolging van de Joden te protesteren. Dan wordt hijzelf aangeklaagd.

In Jezus' tijd is het Jodendom veelvormig en kunnen de verschillende Joodse groeperingen redelijk vreedzaam naast elkaar bestaan. De Farizeeën slagen erin om een steeds grotere aanhang te krijgen. Dat Christenen en Farizeeën in dezelfde vijver vissen, kunnen wij uit de heftige discussies in het Nieuwe Testament opmaken. Toch is deze woordenstrijd op zich niet zo bijzonder. Als de overheid niet te veel beperkingen oplegt, ontstaan er in elke samenleving verschillende religieuze richtingen, en concurrentie is dan onvermijdelijk. De vervolging van Christenen komt uit een andere hoek, namelijk van de kant van de Sadduceeën. Daarbij gaat het om een Joodse belangengroep van rijke kooplieden en grootgrondbezitters die door huwelijken nauw verbonden zijn met de priesterklasse. Enkele hogepriesterlijke families trekken de meeste bestuurstaken naar zich toe.

Geïsoleerde elite

Hogepriesters en Sadduceeën houden gelovigen streng geformuleerde Bijbelse normen voor, waar zij nauwelijks aan kunnen voldoen. Degenen die een overtreding of misdrijf begaan, kunnen rekenen op zware straffen. Sadduceeën hebben maar weinig voeling met de burgers en genieten alleen het vertrouwen van de kleine, rijke klasse. Zoals overal elders bestaat die uit enkele procenten van de bevolking. Sadduceeën leiden als groepering een kwijnend bestaan. Omdat zij collaboreren met de Romeinen, die als supermacht Israël onderworpen hebben, kunnen zij toch veel macht uitoefenen. Deze geïsoleerde elite van hogepriesters en Sadduceeën ziet in Jezus' optreden een bedreiging van haar positie.

Rovershol

Een van de belangrijkste taken van hogepriesters is het management van de tempel in Jeruzalem; de enige die Joden hebben. Net als andere heiligdommen in het Middellandse Zeegebied functioneert deze tevens als bank. De vele offergaven

en afdrachten van gelovigen vormen een belangrijke bron van inkomsten. Er gaat dus veel geld om en er komt corruptie voor. Hogepriesters hebben zelf rechtstreeks belang bij het financieel reilen en zeilen van de tempel. Jezus betoogt dat het heiligdom in een rovershol is veranderd en jaagt de geldwisselaars en handelaars weg. Sadduceeën en Schriftgeleerden reageren woedend. Bovendien vertelt Hij een parabel over boze wijngaardeniers die terzijde worden geschoven. Anderen zullen de wijngaard gaan beheren. Deze gelijkenis slaat op de hogepriesters en Sadduceeën, die volgens Jezus hun langste tijd gehad hebben. Omdat de maatschappelijke situatie toch al labiel is, kan deze voorspelling extra bedreigend overkomen. Bovendien heeft Jezus uitspraken gedaan over het afbreken en weer opbouwen van de tempel.

Bekeerlingen

Sadduceeën nemen de grens tussen Joden en niet-Joden strikt in acht en bestraffen degenen die deze durven te overschrijden. En het zijn juist Joodse Christenen die niet-Joden als bekeerling aannemen. Dit beleid is voor hogepriesters en Sadduceeën absoluut onacceptabel. Zij vrezen bovendien dat Christenen maatschappelijke onrust zullen veroorzaken, waardoor de Romeinen kunnen gaan ingrijpen. Dat kan ook grote gevolgen hebben voor de Sadduceeën omdat de Romeinen van hen verwachten dat zij rust en orde handhaven. De hogepriester Kajafas besluit om Jezus aan een verhoor te onderwerpen, waarna de Romeinse gouverneur Pontius Pilatus hem ter dood veroordeelt. Tijdens de grote Joodse feesten zoals Pesach kruisigen de Romeinen dikwijls mensen die zich tegen de onderdrukking verzetten. Daardoor laten zij zien wie er de baas is. Hogepriesters vervolgen ook de apostelen Petrus en Johannes, terwijl Stefanus door steniging om het leven komt. Hogepriester Annas klaagt de apostel Paulus aan en zijn opvolger, Ananus junior geeft opdracht tot

de steniging van Jacobus de Rechtvaardige, die de broeder van de Heer wordt genoemd.

Lot van de vervolgers

Met de hoofdverantwoordelijken voor de vervolgingen loopt het overigens niet goed af. Pilatus pakt Samaritaanse pelgrims zo hard aan dat er doden en gewonden vallen. Daardoor verspeelt ook hij zijn ambt en moet naar Rome reizen om zich bij de keizer te verantwoorden. Tevens wordt Kajafas als hogepriester ontslagen. Tijdens de eerste vrijheidsoorlog van Joden tegen de Romeinen (66-70) vallen Annas en enkele ex-hogepriesters in handen van een strijdgroep, die hen executeert.

Naziregime

Ook in onze tijd zijn oorlogen, terrorisme en onderdrukking helaas bekende verschijnselen. In de jaren veertig van de vorige eeuw heeft Duitsland met veel overmacht Nederland bezet. Iedereen moet zich voegen in de nieuwe, alomvattende orde van het naziregime. De bezetter collaboreert met een kleine elite en jaagt de bevolking angst aan. Plundering, dwangarbeid en Jodenvervolging zijn aan de orde van de dag. Een kleine groep mensen durft zich daartegen te verzetten en Titus Brandsma is een van hen. Hij wordt er al snel van beschuldigd het naziregime tegen te werken en 'judenfreundlich' te zijn. In navolging van Jezus aanvaardt hij het grote lijden dat hem vervolgens wordt aangedaan, maar hij blijft getuigen van zijn opvattingen over geestelijke vrijheid, geloof en liefde voor de medemens. Hij zegt: 'Al wil het nieuwe heidendom de liefde niet meer, wij zullen toch met de liefde dat heidendom overwinnen.' Vanuit zijn cel in Scheveningen van twee bij vier bij vier hoog weet hij zich innerlijk te ontworstelen aan de greep van zijn vervolgers. Hij geeft zich geheel over aan God en schrijft: Wat zou me kunnen overkomen nu Onze Lieve Heer zelf zo goed is me te vergezellen? Ook Titus is zijn kruisweg gegaan.

DE INNERLIJKE VRIJHEID VAN TITUS BRANDSMA

‘Trek op iedere plaats waar je woont weg uit het eindige en ga binnen in de oneindige ruimte van God.’ Deze woorden lees ik wanneer ik vijf jaar geleden in het karmelietenklooster te Boxmeer ben en daar voor het eerst zie hoe Titus Brandsma de eerste maanden van zijn leven als Karmeliet heeft doorgebracht.

Tekst: Leo Fijen*

Ik word meegenomen naar de bovenste etage van dat monumentale gebouw uit het verre verleden. Die is niet toegankelijk. Als je daar komt

begrijp je het ook: alles is schots en scheef, je struikelt over de rommel. En toch is daar de ruimte waar Titus Brandsma door God gevonden is. In een kleine cel voor novicen. Daar moet deze geboren Fries een weg hebben gevonden om binnen te gaan in de oneindige ruimte van God. Als je Titus Brandsma wilt begrijpen, moet je deze ruimte hebben gezien. Een uiterlijke ruimte die de weg naar binnen mogelijk maakt. Die cel van Boxmeer moet met Titus meegetrokken zijn, op zijn werk voor journalisten, op zijn tocht langs parochiezaaltjes en in zijn verzet tegen een wereld die gedomineerd wordt door nazisme. Als je zo de weg naar binnen weet te vinden, als je de cel van Boxmeer overal met je meeneemt, is God overal bij je en ben jij steeds dicht bij God.

Klokkenluider

In januari 1985 ging ik voor het eerst als journalist ‘Geestelijk leven’ werken, op het secretariaat van de katholieke kerk. Ik maakte het kaderblad dat

inmiddels niet meer bestaat. Een van de eersten die mijn pad kruiste was Louis Frequin, de voormalige hoofdredacteur van De Gelderlander die leefde met Titus Brandsma. Hij maakte bij de zaligverklaring van Titus Brandsma een speciale editie van het kaderblad voor werkers in de katholieke kerk. Hij was gefascineerd door deze bescheiden Titus die in de oorlog zijn leven had gegeven. Titus wilde niet wijken voor de propaganda van het nationaal-socialisme en trok als een klokkenluider in opdracht van kardinaal De Jong langs redacties van katholieke kranten. Het was mijn eerste kennismaking met Titus Brandsma: een Godzoeker, een wetenschapper, een klokkenluider voor journalistiek werk in vrijheid, een Karmeliet, een Fries, een bevlogen mens die nooit te beroerd was om overal en nergens in Nederland zijn geloof te delen. Titus Brandsma kwam overal, van kleine rokerige zaaltjes tot deftige universitaire ruimtes. Maar hij bleef trouw aan zichzelf. Geen verzoek

Internationale perskaart van Titus Brandsma

was hem te veel. Omdat hij de weg had gevonden naar de oneindige ruimte van God.

Rozenkrans

Die weg is niet te organiseren en wordt je gegeven. Als genade. Titus Brandsma trekt sinds 1985 in mijn leven met me mee. Niet omdat ik ook graag langs achterafzaaltjes trek en mijn gelovige verhaal vertel, maar meer omdat hij steeds weer opduikt in mijn leven. Titus is opgepakt door de Duitsers, komt in Scheveningen terecht en belandt dan in kamp Amersfoort. Daar is hij zijn medegevangenen tot steun. De Duitsers kunnen zijn gelovige hart niet raken, de cel van Boxmeer geeft hem ook daar de vrijheid om bij God te zijn. Die cel trekt met hem mee, in de ergste gruwelen. Zo is hij voor zijn medegevangenen een teken van hoop en vrijheid. Dat laat hij zien door van kampkleding en touwtjes een rozenkrans te maken. Met de rozenkrans leert hij andere gevangenen hoe je verbonden kunt zijn met het

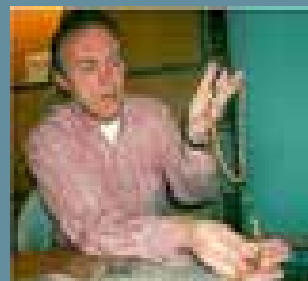
lijden van Christus en zo in pijn en gevangenschap toch innerlijk vrij kunt zijn. Die rozenkrans geeft hij mee aan een gymleraar uit Twente. Diens zoon wordt priester en leent mij een paar dagen de rozenkrans. Die is netjes

teruggegeven, maar blijft voor mij het symbool van het leven van Titus. Niets hebben, gemarteld worden en toch vrij zijn voor God en met God. Zo vier ik met Titus Brandsma de vrijheid van 4 en 5 mei, elk jaar.

JOURNALISTIEK ACTIEF

Onderwijs en journalistiek waren Titus' communicatiekanalen met breed publiek. Naast zijn lesgeven en wetenschappelijk werk publiceerde hij talloze artikelen in kranten en tijdschriften in het hele land. Regionale kranten: De Stad Oss, Ons Noorden, Twentsche Courant, Limburger Koerier, Limburgs Dagblad, Nieuwe Hengelse Courant, de Residentiebode, Provinciale Gelderse en Nijmeegse Courant, de Oldenzaalse Courant, De Gelderlander en het Noord-Brabants Dagblad. Landelijke tijdschriften: De Tijd en De Maasbode. Vanaf 1935 is hij aartsbisschoppelijk adviseur voor de katholieke media en contactpersoon tussen de kerk en de Nederlandse Rooms-katholieke Journalisten Vereniging. Zijn verzetsactie tegen de NSB-verordening van de Duitse bezetter kwam uit het laatste voort.

*Leo Fijen is publicist over geloof en samenleving, directeur van uitgeverij Adveniat en TV-redacteur/presentator bij KRO-NCRV.

Titus' rozenkrans.

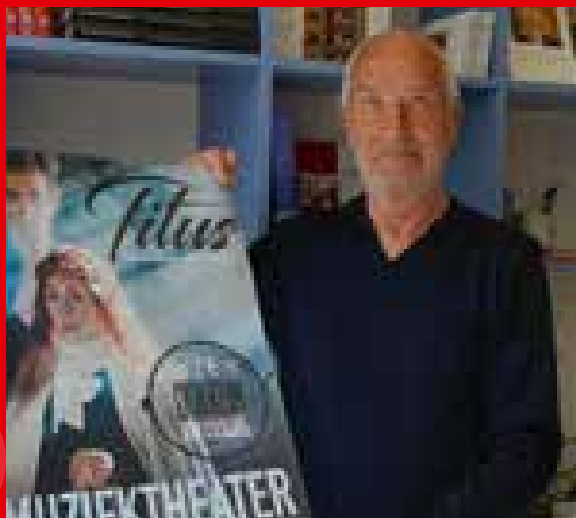
OPINIE

Wat betekent Titus Brandsma voor je?

Dr. Elisabeth Hense werkt aan de Radboud Universiteit Nijmegen

Als universitair docent Spiritualiteit in Nijmegen denk ik graag aan de eerste pionier op mijn vakgebied: Titus Brandsma die in 1923 aan onze universiteit begon met onderzoek naar spiritualiteit en mystiek. Net als hij houd ik van de Nederlandse en Rijnlandse mystiek, verdiep me in oude handschriften en verzorg tekstedities. Ik kan me geen mooier werk voorstellen als die prachtige oude teksten te ontcijferen, te analyseren en uit te geven. En net als Titus voel ik me zeer verbonden met wat we bij ons de “publieke spiritualiteit” noemen, spiritualiteit die meedoet in het maatschappelijke debat en bijdraagt aan het oplossen van de problemen waar onze samenleving mee geconfronteerd wordt. Natuurlijk doen we tegenwoordig bepaalde dingen anders dan Titus destijds. Wetenschap en maatschappij zijn niet stil blijven staan: we hebben onze actuele thema’s en hebben nauwkeuriger met elkaar afgesproken aan welke eisen ons onderzoek moet voldoen. Maar wat betreft de inspiratie en het plezier in het werk gaat het voor mij nog net zo als toen voor Titus. Dat Titus in de barre omstandigheden van het nationaalsocialistisch regime de moed had uit te komen voor zijn idealen en tot actie overging is een voorbeeld. Ook in onze tijd!

Godfried van Agthoven werkt met andere vrijwilligers als rondleider in het Titus Brandsma Museum te Bolsward.

“Bezoekers van ons bescheiden museum nemen zo’n een tot anderhalf uur om alles over Titus in zich op te zuigen. Zo intrigerend vinden ze zijn persoon. De oorlogperiode maakt indruk, ook door de nagebouwde kloostercel en gevangenis cel als kern van het verhaal. Toeristen komen soms nietsvermoedend binnen. Doelbewuste bezoekers zijn parochies, kerkenraden, scholen uit basis- en voortgezet onderwijs, familie van leden van het verzet tijdens de oorlogsjaren, relaties van medegevangenen van Titus. Kennis over de oorlog daalt onder jongeren, al kunnen ze via Google sneller naspeuring doen. Via de Karmelieten Orde krijgen we internationale groepen. Hun Spaanse generaal-overste is als Titus-fan regelmatig in Bolsward geweest. Constant Dölle, bewonderaar en mede Karmeliet van Titus, kwam als bijna 100-jarige hier afscheid nemen van Friesland. Zelf heb ik me in alle beschikbare bronnen over Titus verdiept. Bijvoorbeeld alle gevangenisbrieven die hij aan zijn familie stuurde, tegenwoordig bewaard in het Fries RK documentatie centrum naast ons. Een bijzondere tijd was toen biograaf Ton Crijnen mij als corrector vroeg voor het manuscript van zijn boek *Titus Brandsma. De man achter de mythe*. Ja, Titus laat me niet los.”

**Dichter, poppenspeler en theatermaker
Peter Vermaat**

Ik speel voorstellingen en geef lezingen over: "Titus. Held of heilige? Over de verschillende levensstadia van Titus heb ik gedichten gemaakt: zijn jeugd, volwassen leven, de oorlogsjaren. Ik gebruik ze bij mijn lezingen. Voor Titus was mystiek altijd verweven met het menselijke. In al het menselijke ontdekte hij iets van de goddelijke vonk die in ons leeft, hoezeer ook misvormd of aangetast. Voor hem kwam het er in het leven niet op aan om grote dingen te doen, maar om gewone dingen groots te doen. Omdat in elk mens het goddelijke sluimert, was 'ken uzelf' een van zijn lijfspreuken. In ons wordt God telkens opnieuw mens. Hoewel hij het nationaalsocialisme veroordeelde, wees hij individuele mensen nooit af en zocht hij steeds naar verzoening. Zo sprak hij in kamp Amersfoort met de bewakers en vroeg andere gevangenen voor hen te bidden. Toen een gevangene hem zei, dat hij dat niet kon, antwoordde Titus in alle nuchterheid: 'Ach, het hoeft ook niet de hele dag, met één gebed is de goede God al blij.'

Beeldhouwster Natasja Bennink

In 2004 kreeg ik van het bisdom Groningen-Leeuwarden de opdracht een monumentaal beeld van Titus Brandsma te maken dat 'geen letterlijke vertaling' van hem mocht zijn. Mijn ontwerp is toen gekozen uit die van drie kunstenaars. Ik vond het een eervolle uitdaging. Was net van de Academie af! Ik had ik me voor het ontwerp verdiept in zijn leven en werk. Ik heb in het park in Dokkum rondgelopen. We hebben beiden Friese roots, dat gaf een band. Toen ik meer over zijn grootsheid en devotie wist vond ik een model dat zowel uiterlijk als innerlijk op hem leek. Ik wilde een echte verbinding met Titus omdat hij als mens en priester een diepe indruk op mij maakte. Het beeld laat de verschillende rollen van Titus zien: priester, hoogleraar, verzetsman en Friese boerenzoon.

Om zijn grootsheid uit te drukken maakte ik het beeld groter dan levensgroot en in balans met de architectuur van het park. Maar zonder sokkel en op blote voeten om zijn benaderbaarheid en kwetsbaarheid te benadrukken. En met grote open handen: troost en bemoediging. Tijdens het bronsgieten was Bisschop Eijk aanwezig en heeft het gloeiend hete brons van 1180 graden gezegend. Ik heb intussen vele projecten in de openbare ruimte mogen uitvoeren, zoals "De vijf kussen" in Appingedam, "Ons dagelijks brood" in het UMCG, De Froulju fan Fryslân in Leeuwarden tot en met het portret van de Koning voor de Statenzaal in Assen.'

ERFDRAGERS

Tekst: Lammert de Hoop

Veel mensen, instellingen en kerken houden de naam van Titus Brandsma levend. Of verdiepen zich in de betekenis van zijn werk, in Nederland en wereldwijd.

De Karmelorde, nationaal en internationaal

De Karmelieten zien hun zalig verklaarde ordegenoot en kandidaat-heilige als belangrijkste 20e eeuwse inspirator. Ferdinand Millán Romeral, de Spaanse prior-generaal van de kloosterorde: "Bij mijn reizen over de hele wereld ervaar ik hoe populair Titus is in de wereld van de Karmel: zijn toegewijdeheid aan gewone gelovigen, zijn openheid voor de wereld en oecumenische omgang met andersdenkenden. In Colombiaanse volkswijken zijn volksbibliotheken naar hem genoemd. In Manilla op de Filippijnen bestaat een Titus Brandsma Prijs voor moedige journalisten. In Ecuador is een radio Titus Brandsma in de lucht. Op alle continenten heb ik zijn beeltenis in kerken en kapellen ingezegend." De Nederlandse Karmelprovincie in Boxmeer bewaart Titus' nagelaten werk: zijn aantekeningen, geschriften, lezingen en correspondentie. Het is nog steeds bron van onderzoek.

Titus Brandsma Memorial Nijmegen

Het Nijmeegse herinneringscentrum van de Nederlandse Karmelprovincie omvat een grote Titus Brandsma gedachteniskerk en het naastgelegen Centrum voor Spiritualiteit. Het wordt met steun van vrijwilligers beheerd door een gemeenschap van zusters Karmelietessen. De kerk is dagelijks van 10 tot 16.00 uur open. Binnen zijn wandpanelen, een expositie en een gedachteniskapel gewijd aan Titus Brandsma. Op het kerkplein staat een kunstzinnig gedenkm monument met teksten en foto's van Titus. Dagelijkse gebedsvieringen van broeders en zusters Karmelieten staan open voor ieder die mee wil bidden. Vier keer

per week is een eucharistieviering met speciale gedachtenis aan Titus Brandsma. Het Centrum voor Spiritualiteit is onderwijslocatie van het Titus Brandsma Instituut en biedt cursussen en bijeenkomsten in de geest van Titus Brandsma.

Titus Brandsma Instituut Nijmegen

Het instituut voert wetenschappelijk onderzoek uit en organiseert scholing voor kerk en samenleving. Jaarlijkse traditie is de Titus Brandsma lezing door een prominente gastspreker. Eind januari is er elk jaar de Nacht van de Mystiek in het culturele centrum van Nijmegen. Wetenschappelijk directeur Inigo Bocken werkt aan een intellectuele biografie van Titus. Onderzoeker en zuster Karmeliet Anne-Marie Bos brengt in samenwerking met de Nederlandse Karmelprovincie alle teksten van Titus Brandsma in kaart. De teksten worden lopende het onderzoek toegankelijk gemaakt via de website www.titusbrandsmateksten.nl. Recent zijn een aantal teksten gepubliceerd in 'Titus Brandsma. Spiritualiteit dichtbij in veertien teksten' en 'Pijnlijk mooi. Lijden en schoonheid in christelijke kunst' (oa. Titus' lijdensmeditaties voor de kruiswegstaties in Dokkum).

Titus Brandsma Museum Bolsward

Het Titus Brandsma Museum in Bolsward is in 2001 geopend op initiatief van de katholieke historicus Tjebbe de Jong en wordt gerund door vrijwilligers. Een zorgvuldige historische expositie brengt Titus' leven en gedachtengoed voor breed publiek in beeld: van de boerderij op Oegeklooster tot de universiteit in Nijmegen en kamp Dachau. Titus'

Gedenkzuil Titus Brandsma Memorial

kloostercel en zijn gevangencel, geïnspireerd door zijn beschrijving in 'Mijn cel', zijn nagebouwd als kern van de expositie over leven en werk. Het Museum kent ook wisselexposities, zoals 'Faces of War and Peace' (tot september 2019).

Bonifatiuskapel Dokkum

'Een pelgrimskapel in verbinding staande met het open Friese landschap', aldus omschreef Titus met aartsbisshop J.H.G. Jansen de opdracht aan architect H.W. Valk voor het ontwerpen van een bedevaartskapel bij de eeuwenoude Bonifatiusbron in Dokkum. Het werd Titus Brandsma's omvangrijkste erfgoed

van volksdevotie. Met zijn steun aan het Dokkumer initiatief kwamen vanaf 1926, elk jaar rond 5 juni, nationale katholieke Bonifatiusbedevaarten op gang. Na 400 jaar protestantse Reformatie is de Bonifatiusstad Dokkum opnieuw een christelijke pelgrimsdestinatie. De half open lucht kapel is een uniek monument in neo-romaanse bouwstijl met middeleeuwse kloostersfeer voor bijna 2000 bezoekers. Het Processiepark bij de kapel kent 14 kunstzinnige kruiswegstaties, bedacht door Titus en kunstenaar Jacques Maris, die na WO II zijn gerealiseerd. De 12e statie - Jezus' kruisiging - is tevens een in memoriam voor Titus. Tijdens zijn gevangenschap in Scheveningen schreef hij lijdensmeditaties voor deze kruisweg. De kapel is het 'nationaal heiligdom' van het bisdom Groningen-Leeuwarden. Elke donderdagavond is er een misviering door de parochie. De kapel is in gebruik voor pelgrimages, kerkelijke vieringen, jaarlijkse (interkerkelijke) Bonifatiusdagen en staat open voor cultuurtoeristisch bezoek. Van beeldhouwster Natasja Bennink staat een modern gedachtenisbeeld van Titus in het park.

Titus Brandsma Museum

Archief- en Documentatie centrum RK Friesland

Het documentatiecentrum beheert katholiek archiefmateriaal en devotionalia uit Fryslân, waaronder het familie archief van Titus Brandsma met brieven van Titus aan familieleden, (jeugd)foto's van het gezin Brandsma en vele knipsels over Titus uit kranten en tijdschriften. Het centrum wordt beheerd door pastoor Henk Nota en vrijwilligers en bevindt zich naast het Titus Brandsma Museum en de Franciscusbasiliek van de Zalige Titus Brandsma parochie te Bolsward.

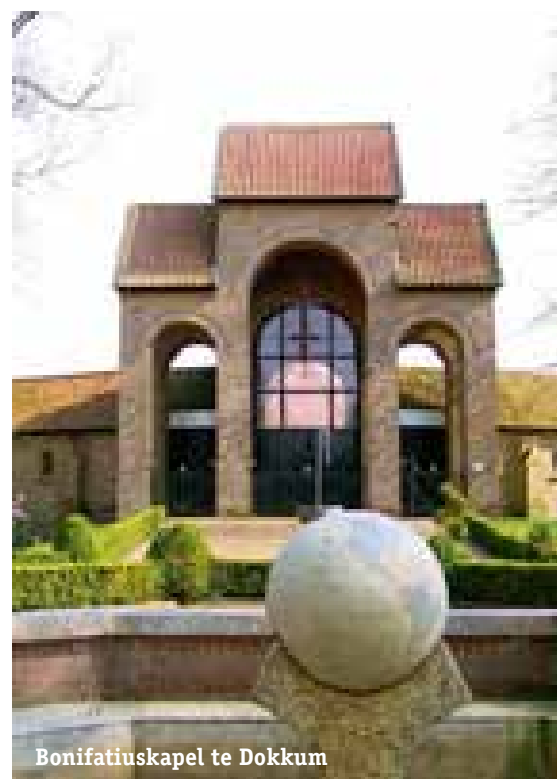
Spiritualiteit Radboud Universiteit Nijmegen

De Nijmeegse expert voor Spiritualiteit van het Center for Catholic Studies, dr. Elisabeth Hense, verzorgt het college 'Titus Brandsma en publieke spiritualiteit' voor masterstudenten Theologie en Religiewetenschappen. Het internationale vakgebied 'public theology' gaat over de betekenis van christelijk geloof in publiek debat over maatschappelijke vraagstukken, bijvoorbeeld de inbreng van sociale en groene waarden. Volgens dr. Hense, zelf aangesloten bij de Duitse lekenorde van de Karmel, sluit Titus' optreden en denken hier bij aan, zoals zijn opvattingen over vrede en zijn kritiek op 'heldhaftigheid' in nationalistische ideologieën. Titus typeert dit superioriteitsdenken als 'zwakte en lafheid om vanuit een machtspositie andere groepen in de samenleving uit te sluiten.' Met de internationale Karmelorde werkt dr. Hense aan een omvangrijke editie van Engelse en Duitse vertalingen van teksten van Titus Brandsma.

Ereburger en Grootste Nijmegenaar

De bevolking van Nijmegen riep in 2005 Titus Brandsma uit tot 'Grootste Nijmegenaar aller tijden.' Dit vanwege zijn politiek-maatschappelijke inzet en zijn optreden aan de Nijmeegse

universiteit. Tot aan zijn arrestatie in 1942 woonde en werkte Titus in het Karmelklooster aan de Doddendaalse Weg. Eerder was zijn standplaats het Brabantse Oss, waar hij zich inzette voor katholiek (Karmel) onderwijs en regionale journalistiek. In 2015 werd Titus Brandsma posthuum benoemd tot Ereburger van Oss.

Bonifatiuskapel te Dokkum

Stichting Vrienden van Titus Brandsma

De Stichting steunt initiatieven die gestalte geven aan het erfgoed van Titus. Zij publiceert twee keer per jaar de Vriendenkrant en organiseert themadagen voor Vrienden en belangstellenden. Op 19 oktober a.s. gaat de Vriendendag over 'Titus Brandsma: Journalistiek omwille van de waarheid.' Meer info: titusbrandsmavrienden@karmel.nl.

Gedicht: Tsead Bruinja

Gedicht

se skopten anno sjoerd en se skopten titus

se skopten anno sjoerd en se skopten titus
oant de pater blette en de bliedende sei

wy sille foar dy minsken bidde
sadat ta ynsjoch komme

kollektive earmoed soe
de saak keare kinne

it kastiel fan de siel
krigen de learzens net stikken

yn in brilledoaze ûnder syn oksel
bewarre er de hosty der't it hiele kamp
mei segene waard

hy wegere to leauwen
dat de toare grûn
gjin frucht drage koe

se skopten titus en se skopten anno sjoerd
yn myn eagen in riedsel
dat in riedsel ferflokt

se skopten om skuon dy't te smoarch
in bêd dat net kreas genôch

betrouwen yn it hege
in smelle ikker foar de ien

unwrikber fûnemint
foar de oar

hy wist wat er by him droech
dat wat yn alles sit

ek yn de broeder dy't him
lappen om 'e swolmen

under de fuotten bûn

*Guon bylden yn dit fers komme út in petear
mei broeder-kleanmakker Rafaël Tijhuis*

ze schopten anno sjoerd en ze schopten titus

ze schopten anno sjoerd en ze schopten titus
tot de pater bloedde en de bloedende zei

wij zullen voor die mensen bidden
zodat ze tot inzicht komen

collectieve armoede zou
de zaak kunnen keren

het kasteel van de ziel
kregen de laarzen niet stuk

in een brillendoos onder zijn oksel
bewaarde hij de hostie waar het hele kamp
mee gezegend werd

hij weigerde te geloven
dat de dorre grond
geen vrucht kon dragen

ze schopten titus en ze schopten anno sjoerd
in mijn ogen een raadsel
dat een raadsel vervloekt

ze schopten om schoenen die te smerig
een bed dat niet netjes genoeg

vertrouwen in het hoge
een smalle akker voor de een

onwrikbaar fundament
voor de ander

hij wist wat hij bij zich droeg
dat wat in alles zit

ook in de broeder
die lappen om de zweren

onder zijn voeten bond

*Enkele beelden uit dit gedicht komen uit een
gesprek met broeder-klerenmaker Rafaël Tijhuis*

LEVEN UIT MYSTIEK

Tekst: Hein Blommestijn, O.Carm

spreek!

Titus Brandsma besteedde een belangrijk deel van zijn leven aan studie van de mystieke traditie. Vooral omdat hijzelf daaruit leefde en haar toegankelijk wilde maken voor gewone mensen, dus voor ons allen. Mystiek is voor Titus niet zweverig, maar verweven met het menselijke en de natuur, tot in de hoogste graden van de mystieke vereniging. Mystiek is nooit los verkrijgbaar. Titus' nuchtere en praktische aard evenals zijn optimistische en positieve levensinstelling brachten met zich mee dat hij eigenlijk nooit zei: 'Dit is alléén maar menselijk'. In al het menselijke ontdekt hij iets van de goddelijke vonk, hoezeer ook misvormd of aangetast. Maar hij wil evenmin 'heldenverering baseren op een vergoddelijking van de menselijke natuur'. Er gebeurt iets van God uit, maar dat gebeurt in de concrete mens. Beide aspecten zijn steeds aanwezig; als een 'geheime mededeling van

het goddelijke' in ons zegt Titus. De verwoording van deze goddelijke werking begrijpt hij op het niveau van de menselijke ervaring. Waar alles om draait in het leven is dat wij ons steeds intenser bewust worden van deze onophoudelijke werking van God. Dan breekt een nieuwe werkelijkheid door: de mystieke ervaring dat we niet zelf de oorsprong zijn van wat ons overkomt, omdat het onze mogelijkheden te buiten gaat, en dat een andere, niet-grijpbare werkelijkheid ons aanraakt.

Bij Titus Brandsma telt onze ontvankelijkheid voor deze ervaring en de invloed ervan op ons leven. Hij noemt dat de 'menselijke omkleeding' van mystiek leven. Mystiek is niet abstract en buiten ons om. Je kunt het ook nooit zuiver onderzoeken zoals in een laboratorium. Mystiek is alleen waarneembaar in het eigen verhaal van mensen, dat per definitie een gekleurd

verhaal is. Mystiek leven ontwikkelt zich ook in overeenstemming met onze natuurlijke aanleg. Dat is de zwakte en de beperking van mystiek. Het is ook de grote kracht en het prachtige ervan. De mysticus is geen held, geen sterke vrouw of heilige man die geen 'last' heeft van menselijke beperkingen of eigenaardigheden. Hij of zij hoort niet een of andere rechtstreekse boodschap van God die buiten het menselijke omgaat. Nee, de mystiek gelovige maakt deel uit van een traditie, wordt beïnvloed en neemt elementen van anderen over, interpreteert anderen soms zelfs verkeerd. Zo bestaan er diverse mystieke stromingen, verwantschappen en scholen, ook al is de mystieke ervaring onuitsprekelijk en woorden voorbij. We lijden onder de beperkingen van de menselijke taal, toch moeten we steeds opnieuw ervaringen uitdrukken in een taal, bepaalde woorden en denkpatronen. Mystici zijn zich scherp bewust van

“Juist de verwevenheid met
menselijke daden kenmerkt het
mystiek leven bij Titus Brandsma”

deze beperktheid. Noodgedwongen zijn het vaak taalkunstenaars, scheppen ze op creatieve wijze nieuwe taal en zijn ze grensverleggend. Maar ook de minder volmaakte vormgeving van mystiek trok Titus Brandsma aan. Juist omdat het verhaal dan vaak zo menselijk en treffend is. Titus schrikt niet terug voor de oermenselijke 'omkleding' en spoort aan om niet te snel te oordelen en te veroordelen.

Sommige mystici spreken van de lichtende en donderende blikseminslag, een doorbraak die alles in hun leven op zijn kop zet. Soms ook is het een vaag gerommel, moeilijk te onderscheiden in het gewone dagelijkse rumoer. Titus is zo overtuigd van de verwevenheid van beide aspecten van mystiek leven, het goddelijke en het menselijke, dat onduidelijkheid en vaagheid hem niet verontrusten. Hij lijkt zich juist in zijn element te voelen wanneer de grenzen vervagen. Hij kent de hoogste vormen

van mystieke beleving maar hij voelt zich beter thuis in de lagere regionen waar alles nog een beetje door elkaar loopt. Zoals dat bij gewone mensen in het dagelijks leven meestal het geval is. Wat hem verontrust zijn juist mensen die het allemaal heel duidelijk willen weten. Titus loopt liever het risico in goed vertrouwen teveel te geloven, dan de kleine aanzetten van mystieke ervaring over het hoofd te zien. Als mensen zich er maar niet op laten voorstaan en zich op de borst kloppen. In Nederland kennen we 'een praktische, zakelijke, nuchtere mystiek' vindt Titus. Gematigd en met zin voor de werkelijkheid; zo is immers de Nederlander. Tegelijkertijd zet mystiek alles op zijn kop en weigert God zich aan te passen. Het heeft het karakter van 'iets verrassends, iets overweldigends, iets onweerstaanbaars'. Deze spanning mag nooit naar een van beide kanten opgelost worden. Brandsma twijfelt er niet aan dat

mystieke ervaring zich openbaart in daden, in beoefening van de liefde. Mystiek leven is alomvattend, praktisch en concreet. Belangeloze inzet voor de ander, voor de wereld, wijst niet per se op mystieke aanwezigheid, maar het toont 'een grond van vertrouwen in het goddelijk karakter ervan'. Bij afwezigheid van belangeloze daden kan je 'veilig de gevolgtrekking maken' dat er geen sprake is van authentiek mystiek leven. Aan de vruchten kent men de boom. Juist de verwevenheid met menselijke daden kenmerkt het mystiek leven bij Titus Brandsma.

Hein Blommestijn is lid van de Karmelietenorde en kenner van het werk van Titus Brandsma.

spreek!

Over geloof, kerk en samenleving

Het tijdschrift Spreek! is een ontmoeting van RK kerk en samenleving. Vier keer per jaar een podium voor parochianen en prominenten.

Verhalen over het enthousiasme van gesprekken over mystiek in Assen of een zelfgebouwde Mariakapel in Erica. Over oecumenische ervaringen op het Friese platteland en elke dag de rust van liturgie-tussen-de-middag in de stadshectiek van Groningen.

Beschouwingen over de bezieling van een christelijke Commissaris van de Koning. De roeping van een jonge priester op weg naar zijn wijding. Augustinus' kijk op de mens als christelijk inspiratie voor de landelijk terrorisme expert en een lokale gevangenispastor.

Bisschop Ron van den Hout geeft zijn visie als vaste columnist.

U hoort het allemaal in Spreek!

NEEM EEN ABONNEMENT OP SPREEK! VOOR € 15,- PER JAAR

SPREEK! is een uitgave van het bisdom Groningen-Leeuwarden en verschijnt vier maal per jaar.
Opgave abonnement: v.bouwman@bisdomgl.nl

Bonifatius

Academie

Kennis
Competenties
Inspiratie

Bisdom
Groningen
Leeuwarden

www.bonifatiusacademie.nl

Steun het R.K. Friesch Studiefonds!!

Al sinds 1843 is ons bisdom gezegend met het destijds door de
pastoors van Workum en Joure opgerichte Friesch studiefonds
ter ondersteuning van priesterstudenten in het Bisdom
Groningen Leeuwarden.

NL59 ABNA 0627547788

“TEN BEHOEVE VAN DE STILTE ZAT HIJ IN DE STRESS”

Na Bonifatius verovert vanaf 31 mei a.s. Titus Brandsma de kapel in Dokkum met het muziektheater ‘TITUS. Leven tussen stilte en stress’. De eerste professionele theaterproductie over Titus’ bewogen leven: Friese boerenzoon, pater, monnik, journalist, professor en in 1985 zalig verklaard.

Tekst: Bianca Oldenhof

De voorstelling spreekt breed publiek aan. Een indrukwekkend levensverhaal wordt met veel afwisseling in dans en muziekstijlen - van klassiek en Gregoriaans tot folk en pop – tot leven gebracht. De unieke speellocatie, het half openluchtgebouw van de Bonifatiuskapel, maakt de voorstelling onvergetelijk. Vooral als je beseft dat de kapel dankzij Titus Brandsma zelf tot stand is gekomen.

Lijntjes

Bouke Oldenhof is een van de bekendste Friese toneelschrijvers en schreef grote producties als Abe Lenstra (1995) en Marijke Muoi en de Stormruiter tijdens Leeuwarden-Fryslân Culturele Hoofdstad 2018. Wat bracht hem er toe ja te zeggen toen hij werd gevraagd voor TITUS? “Allereerst was het een eer gevraagd te worden. Een aantal lijntjes kwamen samen. Ik bezocht een katholieke school in Bolsward, de geboorteplaats van Titus. Mijn vader zat in Friese katholieke organisaties door Titus opgericht en hij liep in Nijmegen college bij hem. Het maakte dat ik geen moment twijfelde.”

Hij vervolgt: “Titus is geen gemakkelijk persoon om een theaterproductie

over te maken. Toch zijn er genoeg dramatische ontwikkelingen rond hem. Hij was een man met heel veel verschillende kanten. Ook al zijn activiteiten boden genoeg mogelijkheden. Voor mij stond de vraag centraal: wat zegt hij ons nu nog? Twee woorden kwamen bij mij boven: stilte en stress. Titus koos er voor om na de stilte op de boerderij, waar hij opgroeide, te kiezen voor de stilte van het klooster. Tegelijkertijd stond hij voor katholieke emancipatie en liep zijn leven lang zich daarvoor de benen uit het lijf. Ten behoeve van de stilte belandde hij voortdurend in de ‘stress’ van mensen en werkdruk. Die stress en stilte, of het gebrek eraan, zijn herkenbaar anno 2019.”

Hoe begin je?

“Ja”, zegt Oldenhof, “een goeie vraag! Het gevaar is dat het mannentoneel wordt en dat je verzandt in een ‘en toen en toen’ verhaal. Ik laat het verhaal vertellen door God en de duivel. Waarbij God een vrouw is. Volgens God kan uit ieder kind een heilige geboren worden. De duivel zegt dat alle heiligen stuntelen en fouten maken. Dit debat eindigt in een kerkelijk rechtbank waar God en

de duivel tegenover elkaar staan. Dat speelt zich af na de dood van Titus in Dachau. Daar komt ook de mogelijke heiligverklaring ter sprake. Zijn familie heeft het script gelezen en was blij met die wending in het verhaal. Eén van die familieleden is overigens mijn oude kleuterjuf! Over lijntjes die samenkomen gesproken. Natuurlijk speelt Teresia van Avila, de 15e eeuwse Spaanse mystica en Karmelietes, een belangrijke rol. Zij was voor Titus altijd de grote inspiratiebron. In de voorstelling fungeert zij als zijn ‘muze’ en geweten. Met deze ingrediënten, de rol van twee vrouwen, was het gevaar van mannentoneel afgewend.”

Loslaten

Is het moeilijk om een script als het af is los te laten? Oldenhof: “Ik ben alleen verantwoordelijk voor de woorden, het is aan de productie en regie om het in te vullen. Dat is inherent aan mijn werk. Wat ik mooi vind is dat er veel mensen aan meewerken vanuit verschillende geloofsrichtingen. Zelf ben ik katholiek opgevoed, maar niet meer gelovig. Eppie Dam, verantwoordelijk voor de songteksten, is van gereformeerde komaf. Hoofdrolspeler

Links hoofdrolspeler Theun Plantinga. Rechts Bouke Oldenhof

Theun Plantinga, die Titus speelt, is geïnspireerd door de Taizébeweging.”

Verbinding met nu

De verbinding met vandaag ligt volgens Oldenhof hierin: “Ook nu zoeken mensen in een onrustige tijd naar innerlijke zekerheid tegenover de druk van werk, (sociale) media en maatschappelijke verandering. De voorstelling vertelt Titus’ levensloop en zijn keuzes in het leven: met open oog voor de veranderingen in zijn tijd, maar ook koppig en vasthoudend. Geloof, liefde, oorlog, stilte en ‘stress’ wisselen zo elkaar af in het stuk. Titus’ mystieke geloof sterkt zijn verzet tegen nazisme, evenals zijn openheid en mededogen jegens anderen.” Hoe zou zijn vader het stuk gevonden hebben? “Weet ik eerlijk gezegd niet. Het laatste boek dat mijn vader las voor zijn dood, twee jaar geleden, was de biografie van Titus van Ton Crijnen. Hij zou me op foutjes in het script gewezen hebben. Hier en daar heb ik omwille van het stuk met jaartallen geschoven. Bijvoorbeeld rond de Bonifatiusdag en opening van de kapel in Dokkum. Die artistieke vrijheid heb

ik genomen. Mijn vader zou zeggen: Bouke jongen, dit klopt niet.”

Bubbel

Wat moet de voorstelling losmaken? Oldenhof: “Ik hoop dat het mensen samenbrengt. En dat er op basis van de voorstelling gesprekken plaatsvinden

tussen gelovigen en niet-gelovigen. Dat deze groepen zich openstellen voor elkaars mening en andere inzichten. Dat is natuurlijk een interessante en actuele discussie. We moeten uit onze eigen bubbel. Als we dat kunnen bevorderen, bereiken we al heel wat!”

‘TITUS’ - HET VERHAAL

Titus’ leven wordt van zijn geboorte tot de dood gespeeld. Net als in middeleeuwse passiespelen komen God en de duivel als personages voor. Ook zijn er scènes na de dood van Brandsma. Naast Titus treedt de 15e eeuwse Karmelietes en mystica Teresa van Avila op als vrouwelijke hoofdrolspeler; gespeeld door respectievelijk Theun Plantinga en Alexandra van Alphenaar. God en de duivel zijn rollen van de bekende musicalster Maike Boerdam en acteur Joop Wittermans. TITUS wordt als een hedendaags passieverhaal neergezet. Titus waait niet met alle winden mee, maar trekt een grens en gaat er niet overheen. Deels een keuze, en deels uit onvermogen. Tegelijkertijd staat hij met zijn religieuze opvatting open in de wereld en vraagt zich af hoe mensen zich kunnen afkeren van een voor hem alom aanwezige God. Kunnen beelden van God zich aanpassen aan de tijd? Godsbegrip en godsverduistering stelde hij als hoogleraar en rector-magnificus in Nijmegen aan de orde.

De voorstelling TITUS is van 31 mei (première) t/m 10 juni 2019 te zien in de Bonifatiuskapel te Dokkum. Informatie en kaarten via: www.titus2019.nl

ONDERWIJS MET EEN NAAM VAN BETEKENIS

In het basis- en voortgezet onderwijs komen veel scholen voor met de naam Titus Brandsma. We spreken met twee: een basisschool in Nagele (Noordoostpolder) en het Titus Brandsma Lyceum in Oss. De laatste is door Titus zelf in 1923 opgericht als Carmel College.

Tekst: Agda Wachter

Katholiek en openbaar

De basisschool in Nagele is sinds 2011 een fusie van de katholieke Titus Brandsma school en openbare school 'De Ringloop'. Beide medezeggenschapsraden en het schoolbestuur kozen voor Titus Brandsma als gezamenlijke naam. Titus Brandsma als adviseur voor vrijheid en verzet is een voorbeeld voor ieder mens vond men, gelovig en niet-gelovig. "In de afgelopen acht jaar is ook gewerkt aan het levend houden van de naam", aldus directeur Paulien Elshof. "Voor het vak Filosofie van mijn theologiestudie in Utrecht had ik een werkstuk gemaakt over Titus Brandsma en zijn betekenis nu. Hoe de persoonlijkheid van Titus, zijn doen en laten, betekenisvol kan zijn voor onderwijs en omgang met kinderen." Hoe kan dat dan? Paulien Elshof: "Titus Brandsma was niet bang. Hij protesteerde openlijk tegen de Jodenvervolgung. Koos de kant van de onderdrukte mens die zich niet kon verdedigen. Steunde volop het onderwijzend personeel in zijn tijd. We vonden als school met twee identiteiten dat we met open blik naar vaste gewoontes moesten kijken en elkaar daar kritisch op moesten bevragen. De eerste voorwaarde is open staan voor elkaar."

Sleets

De school is een gemeenschap van jong en oud, waar Bijbelse/humanistische waarden een plaats hebben. Zoals respect, veiligheid, aandacht, naastenliefde, hoop, en mededogen. Elshof: "Zoals Titus Brandsma zei: 'als het goede maar gebeurt'. Ik probeer er alles aan te doen om leerkrachten en kinderen in het oog te houden met al hun talenten. Of dat ook altijd lukt? De naam Titus Brandsma lijkt sleets te worden. En Nagele is te klein voor twee basisscholen." Volgend schooljaar begint een fusietraject met christelijk basisonderwijs. Elshof: "Het zou fijn zijn om met beide MR's en het schoolbestuur opnieuw tot een naam te komen van een inspirerend mens. Kinderen verdienen inspirerende voorbeelden."

Jongens HBS

Titus Brandsma en de Karmel Orde richtten in 1923 twee middelbare scholen op. Het katholieke Carmellyceum in Oldenzaal, een gymnasium en HBS, en een katholieke HBS voor jongens in Oss. De school in Oss kreeg steun van margarinefabrikantenfamilie Jurgens. De HBS-B voor jongens begon in villa 'Josina'. Ondernemer Jan Jurgens had de villa met bestemming schoolgebouw

nagelaten aan de Stichting Carmel College. Op deze locatie startte Titus ook een Handelsdagschool en een bibliotheek met leeszaal. Zelf werkte hij tot zijn vertrek naar Nijmegen (1923) als docent op het seminarie van de Karmelieten in Oss. Basisrentetarieven als Titus gaven daarnaast les op door hen opgezette Carmelscholen. Tussen 1926 en 1928 is de huidige school naast de villa gebouwd. Na uitbreiding van het schoolgebouw is begin jaren '50 de villa gesloopt. Meisjesleerlingen werden vanaf 1952 ook toegelaten. Titus was vanaf de oprichting bestuurslid van de Stichting Carmel College die de Carmelscholen in Oldenzaal en Oss aanstuurde. Na de oorlog is in Oss de naam Carmel College vervangen door Titus Brandsma Lyceum als eerbetoon aan de oprichter. Tegenwoordig is dat de naam van de HAVO/VWO locatie van scholengroep 'Het Hooghuis' in Oss.

Toekomst en traditie

Het Titus Brandsma Lyceum (TBL) houdt oog voor traditie en richt haar de blik op de toekomst, vertelt onderwijscoördinator Ine Smit-Bakels. "Een paar jaar geleden hebben we met leerlingen een indrukwekkende Titus Brandsma musical opgevoerd." Twee uitspraken van Titus Brandsma

Titus Brandsma Lyceum in Oss met een beeld van Titus.

kleuren mede de traditie in de schoolpraktijk: 'Kennisoverdracht is maar de helft' en 'Het komt er op aan kleine dingen groots te doen.' Titus had een scherp oog voor brede vorming van leerlingen, en dat klinkt nog altijd actueel (zie kader). Op het Lyceum in Oss betekent dat ook, weten wie pater Titus Brandsma was en wat er in de Tweede Wereldoorlog is gebeurd. Zo hebben twee 6 VWO leerlingen een profielwerkstuk gemaakt over wat er met de 12 joodse leerlingen van de eigen school is gebeurd tijdens WO II. Op YouTube is een herdenkingsfilmpje gezet en er is een plaquette geplaatst op school ter nagedachtenis van de Joodse leerlingen. Verbondenheid met haar (religieuze) traditie geeft de school elk jaar vorm op Hemelvaart met "The road to Taizé": een bezinningsreis met 4 HAVO/VWO leerlingen naar de Franse kloostergemeenschap Taizé.

Kennis is de helft

Wat betreft de brede vorming zoals bepleit door Titus, biedt de school een eigentijds programma. Naast verplichte reguliere vakken kunnen HAVO/VWO leerlingen vijf masterclasses volgen. Dat zijn masterclasses over Art, Business, Oriëntatie op taal en cultuur, Science

en Sport & Lifesciences. Lesgeven is hier gericht op ontwikkeling van de persoon als geheel, dus niet alleen kennisoverdracht. Denk aan aspecten als kunst, theater, een eigen bedrijf opzetten voor een goed doel, of invulling geven aan wat sport voor jou en je lichaam betekent.

Kleine dingen groots doen

Jonge mensen op het Titus Brandsma Lyceum worden aangespoord betekenisvol te zijn voor de ander door zich 'om niet' in te zetten voor school en omgeving. Op die manier leren ze goede dingen te doen, solidair

te zijn, waarden voor te leven die het leven aangenaam maken en je betrokken laten zijn bij anderen. De basis voor goed samenleven. Op de jaarlijkse Paarse Vrijdag staat de school nadrukkelijk stil bij 'anders zijn' en 'mogen zijn wie je bent'. Coördinator Ine Smit-Verbakel: 'Alleen in een veilige omgeving kun je worden wie je bent. Vertrouwen in jezelf en geloven in jezelf. Dat willen we jonge mensen meegeven.' Werken aan innerlijke zekerheid in de geest van pater Titus Brandsma.

TITUS EN ONDERWIJS

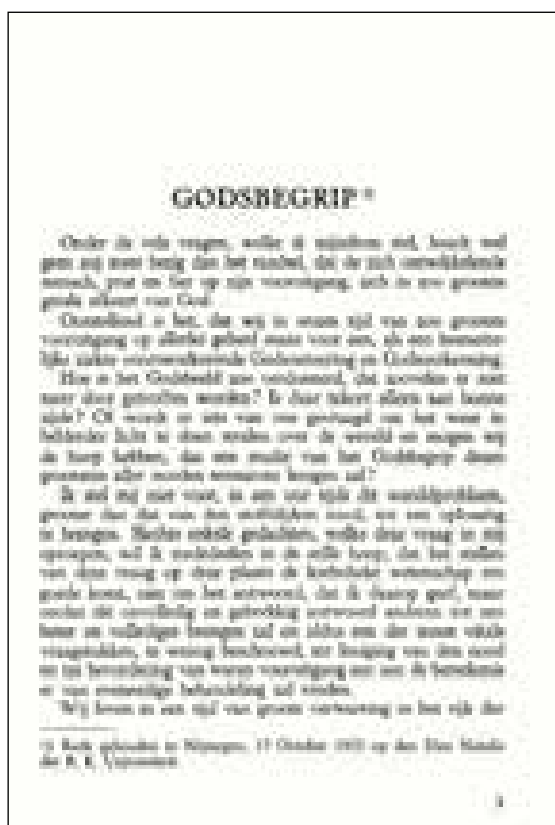
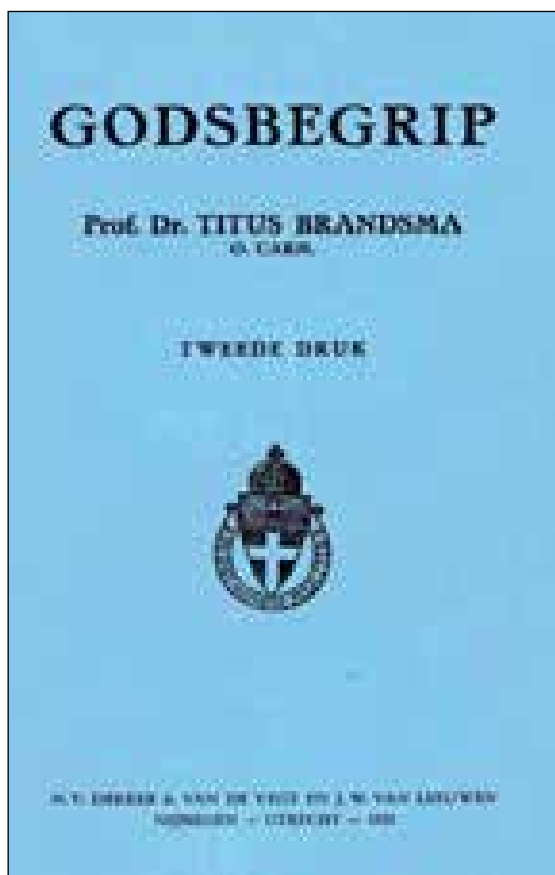
In 1929 hield Titus Brandsma een voordracht voor Katholieke Kweekscholen, de opleiding voor onderwijzers. Goed onderwijs geven vraagt volgens Titus evenwicht zoeken tussen een rante baan en kennisverwerving, tussen routine en interesse, cognitie en vorming: *"Ze drillen de leerlingen voor het eindexamen en het overgangsexamen. Kennis is maar de helft. Zeker, de onderwijzer, de onderwijzeres moet veel eisen voor de ontwikkeling van het verstand, maar zij moeten geen tuchtmeesters zijn zonder hart. Zij moeten de leerling begrijpen en beseffen dat het geen machine is. Ontzag, wáár ontzag, is verwant met ontzien, zich aanpassen aan de eisen en behoeften van de leerling. Voor opvoeding is die aanpassing noodzakelijk. Geen al te grote starheid. Er is meer te doen dan alleen wat lessen inpompen."* Momenteel bezoeken ca. 38000 leerlingen Carmelscholen in oost en zuid Nederland. Het doel van het onderwijs volgens de stichtingstatuten: *"Centraal staat de zorg voor de mens, voor elke mens, voor heel de mens en voor alle mensen."*

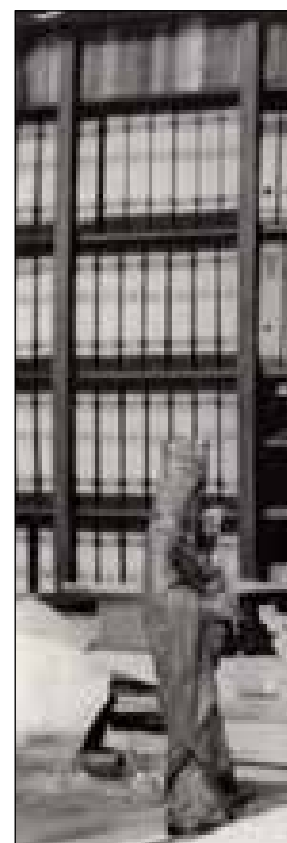
LEVEN VAN TITUS BRANDSMA

1932: Rector magnificus van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Duitse straatnaam bij het voormalig concentratiekamp Dachau.

Pentekening van Titus Brandsma door Rafael Nijhuis.

Kapel in Titus Brandsma Memorial

Biografieën

'De weg van Titus Brandsma. Biografie van een martelaar 1881-1942': door tijdgenoot en mede Karmeliet Constant Dölle (2000).

'Titus Brandsma. De man achter de mythe': biografie en standaardwerk van oud-journalist Ton Crijnen (2008).

BEZIELDE KLEI

Tekst: Sible Blaauw

Beeldhouwster Natasja Bennink (1974) schiep in 2004 dit manshoge beeld ter nagedachtenis van Titus Brandsma in het park bij de Bonifatiuskapel te Dokkum. Het is een pendant van het martelaarsbeeld van de heilige Bonifatius bij dezelfde kapel. Benninks ontwerp is een bronzen sculptuur met herkenbare trekken van Titus Brandsma. Er is niet gekozen voor reproductie van bestaande beelden, bekend van vele foto's. Het is een nieuwe creatie, figuratief, onafhankelijk van bestaande Brandsma iconografie en klassieke heiligenbeelden. Titus staat niet op een sokkel maar met blote voeten op de grond. Hij is niet afgebeeld als priester of hoogleraar, maar als lijdende en beschouwende mens. Niet als gevangene in Dachau, en ook niet met het bekende briljetje. Het laat die ene man in de concreetheid van zijn aards bestaan zien. Uit de fysieke kenmerken van pater Titus maakt de kunstenaar een keuze. Zo ontstaat geen naturalistisch maar een geestelijk portret.

De monnikspij is alleen op de zone van de benen aangeduid en herinnert aan de Karmelieter mysticus. De geloken ogen, naar beneden uitgestrekte armen en handen, de naaktheid van het bovenlichaam: het zijn trekken die verwijzen naar Christus zelf als Man van Smarten. Dat raakt de kern van de katholieke beeldenleer. De beeltenis van een 'heilige' laat de beschouwer iets ervaren van Christus, de ene God. Echte heiligenbeelden zijn nooit reproducties van levende personen. Ze laten geestelijke kwaliteiten zien.

Het beeld is bij gelegenheid van het 1250e herdenkingsjaar van Bonifatius gemaakt in opdracht van het bisdom Groningen-Leeuwarden. Bisschop Wim Eijk koos het ontwerp van de pas begonnen jonge kunstenaar Natasja Bennink. Mgr. Eijk heeft het beeld persoonlijk gezegend in het werkatelier van Bennink.

Prof.dr. Sible Blaauw is kunsthistoricus en voorzitter van de Commissie voor Kerkelijk Kunstbezit van het bisdom Groningen-Leeuwarden.

Colofon

8e jaargang
Nummer 2
Mei 2019

Redactie:
Agda Wachter,
Piet van der Schoof,
Bianca Domhof,
Lammert de Hoop
(hoofd- en eindredactie),
Marlies Bosch (eindredactie)

Fotografie:
Marlies Bosch
Peter Sauermann
Archief Karmelorde Boxmeer

Redactieadres:
Bisdom Groningen-Leeuwarden
Ubbo Emmiusingel 79
9711 BG Groningen
telefoon: 050-4065888
redactie@bisdomgl.nl
www.bisdomgl.nl

Vormgeving:
Rizzo Schouten

Opmaak en advertentie-exploitatie:
Mediapalet BV, Heerenveen
Telefoon: 0513-745020

Druk:
Veldhuis Media, Raalte

Abonnement:
SPREEK! Is een uitgave van het bisdom
Groningen-Leeuwarden en verschijnt vier
maal per jaar.

Jaarabonnement: € 15,00

Een abonnement kan elk gewenst
moment ingaan en wordt automatisch
verlengd.

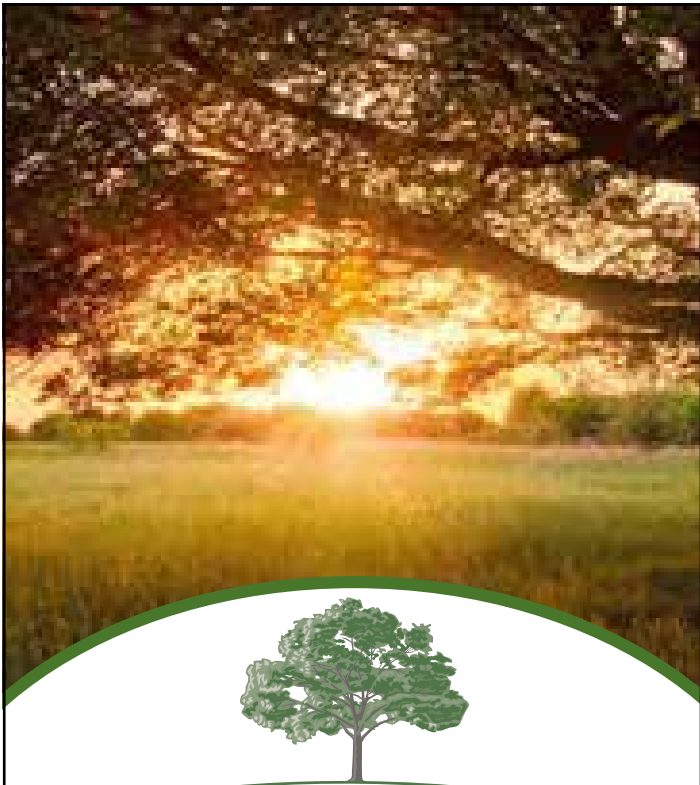
Abonnementenadministratie:
v.bouwman@bisdomgl.nl
tel. 050-4065888

ISSN 2213-8560

MariaBode

Katholiek nieuws 24 uur per dag actueel

www.mariabode.nl

**UITVAARTZORG
BOERHAARELAAN**
JOYCE NIJHOLT
050-5255980

RAAD

DE ADMINISTRatieve DIENSTVERLENERS

Op basis van een scherp geprijsd abonnement
kunt u, als parochie, bij RAAD terecht
voor alle administratieve en
financieel-zakelijk aangelegenheden.

RAAD JOURE
S.T. Landman,
Westermarwei 1
8501 RA Joure
tel. (0513) 419 439
s.landman@planet.nl
www.raadjoure.nl

U KUNT HELPEN: VUL DE GIRO IN want:

**Een bordje eten iedere dag
is voor heel veel kinderen
niet vanzelfsprekend!**

Banknummer
NL78 INGB 0005733838
t.n.v. Stichting Missiewerk M.A.W.,
Postbus 1180, 9701 BD Groningen

**Voor 3 euro per
maand REDT U een
arm kind! Doen?**

JA, ik word donateur en:

☐ Ik machtig de Stichting Missiewerk M.A.W. tot wederopzegging om van mijn rekening af te schrijven het hieronder vermelde bedrag (doorhalen wat niet gewenst is).
1x eenmalig / 1x per maand / 1x per kwartaal / 1x per jaar

Rekeningnr: NL..... Bedrag:.....

Naam:.....

Adres: .....

Plaats: .....

Handtekening: .....

**s.v.p. inzenden naar: Stichting Missiewerk M.A.W.,
Postbus 1180, 9701 BD Groningen**

www.titusbrandsmateksten.nl

Prachtige website met teksten van Titus Brandsma uit de archieven van de Nederlandse Karmelprovincie. Verzorgd door Anne-Marie Bos, zuster Karmeliet en medewerker van het Titus Brandsma Instituut.

Stap voor stap worden ongeveer 5.000 artikelen, lezingen, preken, notities en brieven van Titus Brandsma digitaal beschikbaar gesteld en gepubliceerd op de website.

Op de website is ook een selectie van teksten in het Engels beschikbaar. Dit zijn zowel vertalingen van Titus Brandsma's eigen teksten als commentaren op zijn teksten.

Studieweek Mystiek over het Geestelijk Hooglied

De Studieweek Mystiek staat dit jaar in het teken van het mystieke gedicht Geestelijk Hooglied door Jan van het Kruis. Of is het een liefdesgedicht, vol erotische taal en verbeelding?

Meld u nu aan voor de Studieweek en ontdek de betekenis van het gedicht zelf.

Loet Swart, gespecialiseerd in Middeleeuwse en Spaanse mystiek, houdt zich al jaren bezig met het Geestelijk Hooglied. Zijn onderzoek is de basis voor deze studieweek.

STUDIEWEEK MYSTIEK

Geestelijk Hooglied door
Jan van het Kruis

1 t/m 4 juli 2019

Titus Brandsma Instituut
Nijmegen

€ 195,- inclusief lesmateriaal

Meer over de Studieweek Mystiek:
www.titusbrandsmainstituut.nl

geluidsinstallaties
presentatie/KerkTV

akoestiek
netwerk/wifi

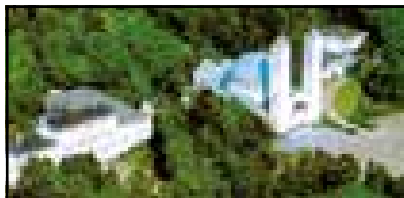
verlichting
domotica

schaapsound

www.schaapsound.nl

Zwolle | Ridderkerk | Roermond

Pelgrimshuis CASA NOVA

Het in 2010 gerestaureerde Pelgrimshuis Casa Nova ligt in de H. Landstichting tussen Nijmegen en Groesbeek, Beek en Berg en Dal. Het huis biedt een rustgevende sfeer en voorziet in een goede keuken.

Het heeft een eigen kapel en u bent in de gelegenheid om vrijblijvend de gebedstijden mee te doen. Uniek voor persoonlijke rust of retraite. Het Pelgrimshuis ligt te midden van een wonderschone natuur. Geen autobaan of snelweg verstoort de sfeer van rust en vrede. Er zijn prachtige **wandel** en **fietsroutes**.

O.a. de **Ooyse polder**, ook kunt u het **Afrikamuseum**, en het **museumpark Orientalis** bezoeken. Er is in het Pelgrimshuis Casa Nova ook gelegenheid voor groepen om weekends, studie of bezinningsdagen te houden.

3 overnachtingen met volledig pension slechts
€ 120,- Heeft u interesse? Bel voor reservering:

(024) 322 14 25

(Bewaar deze advertentie ook voor latere mogelijkheid)

Pelgrimshuis Casa Nova, Pastoor Raboupln 5

6564 BP H.Landstichting.

(www.pelgrimshuiscasanova.nl)